

Cercle Benelux d'Histoire de la Pharmacie

Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux

BULLETIN No 8

APRIL 1954

Redacteurs { Apoth. P. van de Vyvere, Brugge
Rédaction { Dr. D. A. Wittop Koning, Amsterdam

INHOUD - SOMMAIRE : **Apotheker L. J. Vandewiele (Gent)** : De oudste gegevens over apothekers in België. — **Ed. Frison (Antwerpen)** : C. A. J. A. Oudemans' herdacht bij de honderdste Verjaring van het Verschijnen zijner « Aanteekeningen op het systematisch- en pharmacognostisch-botanisch gedeelte der Pharmacopoea Neerlandica » 1854-1856. — **Verslagen** : Verslag van de vergadering van de Kring Benelux voor de Geschiedenis van de Pharmacie. — Een avond gewijd aan de geschiedenis van de pharmacie te Parijs. — **Boekbesprekingen**. — **Berichten** : George Urdang Medal. — Medaille Parmentier. — **Varia** : Het wonderbaarlijke in de medicatie en de pharmacie van de XVIIIe eeuw. — Pharmaceutische kennis in Oud-Babylonië.

Bijvoegsel - Supplément : Cercle Bénélux d'Histoire de la Pharmacie. Compte-rendu de la réunion tenue à Bruges le 12 et 13 septembre 1953.

BOEKBESPREKINGEN

Dr L. ELAUT — **Het Medisch Denken, in de oudheid, de middeleeuwen en de renaissance.** — 1952. Uitgeverij N.V. Standaard-Boekhandel. Antwerpen-Amsterdam. (Uit de Reeks: Philosophische Bibliotheek). — 310 bladz. — Pr. ing. 170 frank, geb. 195 frank.

Met dit Vlaams boek heeft Prof. E. Elaut ons een zeer merkwaardig historisch werk geleverd dat ong. dezelfde periode behandelt als dit van Prof. Diepgen. Hij staat bekend als een zeer belesen en zeer ontwikkeld man en er blijkt uit dit werk, dat hij dat inderdaad ook is. Zijn eveneens 9 bladzijden lange bibliographie is ten minste even belangwekkend als die van zijn coll. Diepgen, maar zijn stijl en schrijfwijze is ongetwijfeld levendiger en beter. Dit boek kan als een boeiende roman gelezen worden en geeft u meteen een overzichtelijk en filosofisch-cultureel grondig medisch inzicht in de betreffende periode.

De negen hoofdstukken luiden: I. In Mesopotamië ontwaakt het bewustzijn van een medisch denken uit de nacht der praehistorie. II. Egypte neemt de eerste tekenen waar van een op de geneeskunde gericht rationeel denken. III. De Hebreërs bleven vreemd aan het medisch denken, maar richtten hun medisch bestel in naar de normen van de Wet. V.

Indië: bakermat van schranderheid en handvaardigheid in de dienst van het medisch denken. V. Griekenland: jeugdige bloei en rijpe oogst van het medisch denken in het vaderland van Hippokrates. VI. Rome: de laatste opflakking van het verkwijnend medisch denken vóór het verval in de Middeleeuwen. VII. Islamietische geneeskunde: uitstap van het medisch denken der Oudheid in een noorlandse pracht. VIII. De Middeleeuwen: winterslaap van het medisch denken. IX. De wedergeboorte van het medisch denken volgt schoorvoetend de culturele Renaissance in de 16e en 17e eeuw.

Deze titels spreken voor zichzelf en weerspiegelen uitstekend geest en stijl van het werk.

Ook hier is er een alphabetische zaken- en namenregister, die opzoeken mogelijk maakt.

Al is het feitenmateriaal misschien minder uitvoerig dan in Diepgen's leerboek, toch is dit « Medisch Denken » als inleiding tot de geschiedenis van de geneeskunde te verkiezen. Wij kunnen het warm aanbevelen en hopen alleen maar dat de schrijver in een volgende uitgave iets meer aandacht wijdt aan het opkomende pharmaceutisch denken, zoals dit reeds te vinden is bij Galenos, bij Paracelsus, de iatrochemisten en de kruidbeschrijvers als L. Fuchs. Ook de pharmacie is toch een tak van de geneeskunde. V.

DE OUDSTE GEGEVENS OVER APOTHEKERS IN BELGIE

door Apotheker L. J. VANDEWIELE, Gent. (*)

Het lijkt geen twijfel, dat de Keuren van Ieper de oudste officiële stukken waren, die in ons land gewag maakten van apothekers. Het boek met de oudste Keuren werd ongelukkig genoeg vernietigd gedurende de eerste wereldoorlog, doch de tekst is bewaard gebleven dank zij het handschrift van H o s d e y. Ik dank Collega S n o e c k van Ieper, die mijn aandacht gevestigd heeft op de mededelingen van Jos. D e S m e t in « Bulletin de la Commission Royale d'Histoire » (1) waar de tekst van H o s d e y's copie werd gepubliceerd. Het boek in kwestie droeg als titel : « CH' EST LI LIVRES DE TOUT LES KEURES DE LI VILE D' YPRE » en dateerde van 1292 tot 1310. De taal is Picardisch dialect doch betrekkelijk goed begrijpelijk. Ik laat hierna de tekst volgen, van de stukken die betrekking hebben op de apothekers, zoals D e S m e t die gepubliceerd heeft. Dit als documentatiemateriaal en ook ne pereant !

Ch'est des fisissyens

1. Item, il est ordeneit ke tout li fisiscyen ki veulent ouvrir en le vile d'Ypre, doivent jureir ke il n'ouvreront de nule estoffe, se elle ne est boine et utile.

2. Et que il ne souffreront ke li apothécaire sourvengent leur denrées.

Keure des apothécaires

Et ensi juront li apothécaire et ke il ne sourvenderont leur denrées et ke il ne venderont nules se boine non et loiales.

Keure (des) syurgyens

Et li syurgyen doivent jureir ke il ne tailleront ne rongeront nului sans nécessité, et se aucuns se plaint de trop grant solaire ke on a pris de lui, on l'amendera par paiseurs.

Keure des fisiscyens, des apothécaires et des syurgyens

1. Et se doivent fisicyn, apothécaire et syurgien jureir anchois ke (2) il se melent de mestier.

2. Et se aucuns fust convencus ke il fesist contre sen serement nus ne le porroit mettre en oeuvre sour 10 liv.

Ch'est li neuve ordenanche des fisisciens, des (a)pothécaires et des syurgyens

1. Premiers. si est ordeneit ke nesun d'eaus puet ouvrir de sen mestier en le vile d'Ypre, se il ne soit anchois esprouveit des maistres jureis de le vile, ki souffisans sera pour ouvrir ou non et qui souffisant seront trouvet pour ouvrir convenra k'il fachent leur sairement loiaument à faire leur oeuvre.

2. Item. chascuns espisciers (3) convient avoir sen livre c'on apiele *anthidotaire nicholaus* tout un et vrai.

3. Item. chascuns specyers convient avoir le pois d'une onche dusques (4) à un noir tournois vrai et tout un ensi com on a en autres boines viles.

4. Item, nus specyers ne puet mettre medicine falie, c'est à dire verdorven, en se confexie.

5. Item, il ne pueent nient (5) amenrir (6) le pois des chières médecines simple, ne hors laisser.

6. Item, il ne pueent nient donner 1 médecine pour 1 autre, se ne soit ensi ke livres dist en leur receptes.

7. Item, nus specyers puet ouvrir se il ne seit lire ou il ne ait varlet ki sache lire.

(*) Voordracht namens de schrijver gelezen op de bijeenkomst van de KRING VOOR DE GESCHIEDENIS DER PHARMACIE IN BENELUX te Rotterdam op 18 April 1953.

(1) Tome XCIV 1930 p. 389 BUG P 4180.

(2) anchois ke = alvorens.

(3) Hier blijkt eens te meer dat het onderscheid kruidenier (of specerijenverkoper) -apotheker niet scherp doorgevoerd wordt en blijkt eens te meer de thesis aanvaardbaar te maken dat de eerste apothekers alhier gewone kruideniers waren die af en toe een geneesmiddel verkochten en zich stilaan specialiseerden tot apotheker.

(4) dusques = jusque.

(5) nient = néant, niet het minste.

(6) amenrir = diminuer, verminderen.

8. Item, il ne pueent nule confexie faire de nouviel, se ele ne soit premeraine awaerdée (7) de maistre fisicyen jureit.

9. Item, il leur convient deseure escrire le tans (8) et le jour k'ele fu faite, pour oster quant ele est falie.

10. Item, nus specyers ne doinge, ne ne venge, nulle medicine nului ki fait aleir à le cambre ou là ù il i a péril, ou dames puet trop haster, se che ne soit par teil maistre ki le puet faire par se consie(n)che.

11. Item, il ne pueent nule médecine vendre ke uns maistre a fait faire un autre, se il ne soit par le conseil de chelui ki le fist faire.

12. Item, il ne leur convient nient souffrir ke nes un maistre fache plus chièr vendre se médecine ke droit, pour chou qu'il partiroit en le waegnage. (9)

Voor Brugge kunnen we ons steunen op de studie van Dr. De Meyer « Origine des Apothicaires de Bruges » (10) waarin hij bewijst dat Brugge reeds zijn apothekers had vanaf het begin der XIVe eeuw.

1302. Betaeld van medecijnen ghehaelt bi Johannis den apothecariis. *

Het eerste officiële stuk, een reglement voor de apothekers van Brugge dateert eerst van 1497. De tekst luidt :

« Dat van nu voordan den Deken ende gheswoorne vande Cruydhalle ghehau-
« den worden ten minsten drye waerven tsiaers, ende meer eyst noot, omme te gaene
« ende te visiteerne alle de Wynckelen stallen huysen ende kelnaren daer men Spe-
« cerien, fruyt, ofte andere saken, theurlieder kennisse staende vercopt, tsy in grots,
« of in penewaerden, ende alle fauten ende frauden die sy bevinden sullen te weerne
« ende te corrigerne naer de gelegentheyd vanden sticke ende tgonne daer de heere
« ende stede in gherecht syn te bringene ter kennisse sonder daerof te composeerne,
« op selve gecorrigiert te syn. Voort omme de frauden die gebeuren moghen onder de
« Appotequarissen of andere hemlieden geneerende met medicinen te maeckene of
« eenighe drogerie of materialen te vercoopen dat de voornoomde Deken ende ghe-
« swooren ghehouden sullen syn die te visiterene ende daeroff correctie te doene
« naer de ghelegenthede van sticke sonder dissimulatie ende sonder van tgone daer
« de heere ende stede inne gherecht syn te composeerne alsv. »

Wat Antwerpen betreft daar werd in 1372 het « Hoofdambacht der Meersseniers » opgericht, waarin gestopt werden al wie met « maten en gewichten » iets te doen had. Collega V a n E y c k in zijn « Wat weet ge over den Apotheker » (11), wijst er op dat ook de apothecarissen deel uitmaakten van dit ambacht, immers in het reglement der Meersseniers werd vermeld : « Het was verboden binnen de stad of hare vrijheid, speciën, medecijnen voor wormen of andere ziekten, zalven, oliën, theriaken te verkoopen tenzij deze door de meerssedekens eerst gekeurd waren. ». Doch, altijd volgens V a n E y c k, werd voor de eerste maal gewag gemaakt van « Apothecarissen » in het Stadsreglement van Antwerpen, gedagtekend van 3 Oogst 1499.

Te Kortrijk waren de oudste sporen te vinden in de Kerkrekeningen van 1448. Apotheker S u p p l y in zijn « Zoeklichten op het verleden der Kortrijksche Apothekers » beschrijft dit in zijn gewone pittige taal als volgt : « De oudste sporen van de Kortrijksche Apothekers vinden wij in de oude kerkrekeningen van 1448. Het zijn al bewijzen van vroomheid : betalingen voor onderhoud van hun altaar, voor requiem-missen, voor branden van kaarsen, voor klokluiden en branden van was op den feestdag van hunne Patroons de hh. Cosmas en Damianus. Dat zij deze in eere hielden bewijst het feit dat jaarlijks rekeningen voorkomen voor den 27sten Septem-

(7) awaerder = waarderén.

(8) tans : misschien temps ; kan eveneens een fout van de copist zijn voor taux.

(9) om reden dat hij zou delen in de winst.

(10) Origine des Apothicaires de Bruges par le Docteur De Meyer — Bruges, Imprimerie de Felix De Pachtere MDCCC XLII zie pag. 49 en 50.

* Na publicatie van dit artikel vernamen wij dat te Brugge een oudere bron bekend is. In « Van Kruidenier tot Apotheker » schrijft collega P. V a n d e V y v e r e, dat de huidige Brugse ouderdomsdeken der apothekers aldaar, coll. A. P e e n e hem mededeelde dat in de stadsrekening van 1285 gesproken wordt van een betaling aan « Petro apothecario de Monpelier » (cft. G i l l i o d t s - V a n S e v e r e n : Inventaire des Archives de la ville de Bruges).

(11) Boekuil en Karveel-uitgaven 1944 pag. 9.

ber. En dat het alsdan niet alleen bleef bij bidden, getuigen sommige posten, discreet geformuleerd : « voor theire, gedaen in De Valcke, in 't Gulden vlies of in Het Scaek »

In 1683 kreeg de medische wereld te Kortrijk zijn « Keure », goedgekeurd door Karel II en de 12e Juni 1683 « ghepubliceert ten bretesque ».

Voor Bergen, weten we uit de studie van Ch. H o d e v a e r e « La Corporation des Pharmaciens de la Ville de Mons » (12) dat het eerste statuut, melding makend van apothekers te Bergen dateert van 27 Februari 1474. Het behelst wel niets in het bijzonder over apothekers doch wel over het Ambacht der Merceniers, waar de apothekers deel van uit maakten. De eerste akte die rechtstreeks de apothekers aanbelangt en van de apothekers van Bergen uitgaat dateert van 1686.

Te Gent wordt de oudste van heel het land thans nog bestaande en gekende officiële akte bewaard : het is de « Ordonnancie Politique nopende het verkoopen van Medecijnen 16 October 1456 », waarover ik op een vroeger congres van de Kring gesproken heb. (13)

Dat voor deze officiële ordonnancie nog gewag van apothekers zou gemaakt worden in de archieven te Gent was zo goed als zeker. Ik was dan ook zo gelukkig de hand te kunnen leggen op een stuk gedateerd 1380 en dat ik tot nog toe houd voor het eerste gegeven over apothekers te Gent. Dit stuk is een akte geregistreerd in het register « Wijsdommen der Deken » van 1357 - 1583 f° 33 en behelst een afkopen door zekere apothecaris Martin van Sycleer van de plicht de wapens op te nemen, wanneer de gezellen van zijn nering verplicht waren zulks te doen.

De naam Sycleer komt in die tijd meer voor. Zo wordt gewag gemaakt in het « jaarregister 1432-33 » van Sycleer als deken der nering van de Kruideniers : « Item van Sycleer appotecaris, als deken van den ambachte van de crudenieren ». Dit was 52 jaar na de overeenkomst en hier kan wel dezelfde persoon bedoeld zijn. Later komt de naam van Sicleers nog voor in de lijst der bekende dekenen van de Kruideniers n.l. in 1460 Simoen van Sicleers en in 1461 Jan van Sicleers. (14)

Hier volgt nu de tekst van de overeenkomst tussen Martin van Sycleer van Pavije, apothecaris en de deken van de Nering der Kruideniers, versterkt door de getuigenis van de opperdeken der Neringen van Gent en de dekenen van andere neringen.

Wij Jan bierman, deken in desen tijd van den crudeneeren inde stede van Ghend, Jan van den Rive, Jan van d'hasselt, lievin van borst ende heinric bierman als ghezworne van den selver neeringhen ten selven tide doen te wetene allen den ghenen die deselven zullen zien ofte horen lesen dat wij bij ghemeene consente ende over eendraghene van onsliden ende van allen den goeden lieden van onser neeringhen, kennende ende lidende dat Martin van Sycleir van Pavye, apothecaris heeft ghemact jeghen onsliden eenen afcoep ende een verdingh (15) inder manieren naervolghende. Te wetene es dat Martin vors. jeghen onsliden heeft afghecocht ende een verdingh ghemact dat hij hem nemmermeer te ne gheenen daghe nocte man (16) over hem wapinen en sal binnen Ghend, no buten Ghend, bij daghe nocte bij nachte, omme ne gheerande zake die ghevallen mach van wapeninghen, waert omme te wakene ofte omme orloghe te doene, oft in so wat andre manieren, dat de goede liede onser neeringhen hun wapinen moesten, alle manieren van wapeninghen der binnen behelst ende bevaen (17), hoe ende in wat manieren dat zij namaels in toecomenden tide ghevallen ofte geschien moghen. Dat Martin vors. daer af vort an sal bliven onghgehouden, los, ledich ende quite, al den tijd dat hij leven sal. Behouden dien, dat Martin vors. ghehouden sal zijn in allen costen ende lasten diere bij ghevallen moghen naer den staet van sinen goede, ghelijc eenighen van den andren ghesellen van onser neeringhen, naer den staet van elcs goede ende emmer Martin vors. te ne gheenen tide hoghere ghetaxeert ter sine in coste ende in laste, omme dat hij niet ghewapint en sal hebben gheweest, dan eenich ander van den ghesellen van der neeringhen die ghewapint sal hebben gheweest, ende dese afcoep ende dit ver-

(12) Annales de la Societe des Sciences, Arts et Lettres du Hainaut 5e Serie t 8 1896

(13) Pharm Tijdschrift 29ste Jaargang Nr 6, Juni 1952 en Bulletin No 3 van de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux

(14) Zie De Potter, Gent III p 517

(15) verdingh = overeenkomst

(16) te ne gheenen daghe nocte man = nooit of niemand

(17) bevaen = verbinden

dingh heeft Martin jeghen onslieden afghecoht ende verdinght omme eene zekere somme van achte ende viertich scellinghe gro.torn. daer af wij ons kennen wel betaelt ende gheel ende al vernoucht (18) van Martine boven ghenoeft. Twelke ghelt wij bekeert (19) ende beleit hebben in den openbaren nutscepe ende proffijt van onser neeringhen. Ende alle dese vors. punten ende gheloften ende elc point zonderlinghe ghelijc dat zij vorscreven zijn, hebben wij over ons ende over onse nacommeren die dekene ende ghezworne sijn zullen van onser neeringhen ende over onse ghemeene neeringhe ghelooft ende gheloven (20) bij onser kersteleker trouwen ende bij onser eeren Martine vors. te houdene ende te doen houdene goet vast ende van weerden sonder nemmermeer namaels in toecommenden tide jeghen dese vors. gheloften te gane, te doene ofte doen gane, omme Martine vors. in eenich van den vors. punten te verbrekene allen frauden, cautelen (21), kunstweghen ende malicien ute ghesloten. In kennesse der waerheden hebben wij over ons ende over onse ghemeene neeringhe, dese lettren bezeghelt metten ghemeenen zeghele van onser neeringhen. Ende omme de meerre vastennessen ende verzerktheden, hebben wij ghebeden ende bidden, met grooten neerenste onse lieve ende gheminde Janne baelen, upperdeken inde stede van Ghend van den neeringhen ende den dekenen sinen ghesellen in desen tijd, dat zij ten vermaenne van Martine vors. in meerre ghedinkenessen, deselven willen doen registeren inden bouc van der dekenen vonnessen van den neernighen inde stede van Ghend. Ende wij Jan baelen, upperdeken van den neeringhen in de stede van Ghend, Jacop seriant, deken van den backers, Wout Inghel van den graenwerkers, Jan van den Watre van den hudeveters, Jan houkin van den muelneeren, Jan hoeneblas van den vischcoopers, Lodewijc Utenhove van den ghoudsmiden ende Jan ebbel van den lammerinwerkers (22), kennen dese vors. dinghen ghedaen zijnde bij ons ende bij den ghemeenen gheselscepe van den dekenen onsen ghesellen Ende hebben ten verzoike van der ghemeenen neeringhen van de crudeneeren, alst ons Martin vors. vermanen sal ghelooft deselven te doen registreren inden bouc van onsen vonnessen. Dit was aldus ghedaen ten ingane van maerte int Jaer ons heeren MCCC neghene ende tseventich.

Ende was daer naer aldus inden bouc gheset upden neghensten dach in hoymaend int jaer MCCC ende tachtentich.

Reg. Wijsdommen der Dekenen 1357-1583 f° 33.

Dit was een greep uit de oude archieven. Nog veel andere bronnen moeten ontdekt en gepubliceerd worden. In België is nog voor velen en voor lange tijd materiaal tot bronnenstudie. Moge het een wenk zijn !

Er zijn nog zoveel steden, die hun geheimen van een pharmaceutisch verleden moeten prijsgeven : Brussel, — *S e r g i j s e l s* in zijn « Le collège de médecine de Bruxelles », begint de geschiedenis met de placaten van Keizer Karel V. Er moeten oudere bronnen bestaan. Voor Luik bestaan oudere gegevens dan het Reglement betreffende de apothecarissen van 24 Maart 1699. De Ordonnance politique van 24 Mei 1721 van Mechelen moet een voorhistorie hebben. Leuven, Namen, Doornik, alle centra met een pharmaceutisch verleden.

Mocht er in iedere stad of in iedere streek een collega gevonden worden, die zich hiervoor aan het werk zet.

Eerst als alle verspreide gegevens verzameld zijn kan er aan gedacht worden een Geschiedenis te schrijven van de Pharmacie in België.

RESUMÉ

L'auteur donne un aperçu des sources les plus anciennes, qui sont venues à sa connaissance quant à l'étude de l'histoire de la pharmacie en Belgique : Ypres, Bruges, Anvers, Courtrai et Gand.

Dernièrement l'auteur eu la chance de mettre la main, dans les Archives de Gand, sur une pièce qu'il tient pour le donné le plus ancien sur les apothicaires de Gand. Cette pièce date de 1379 et contient un contrat entre l'apothicaire Martin van Sycler et la corporation des épiciers, par lequel Martin van Sycler rachète le devoir de porter les armes.

(18) vernougen = vernoeëgen = tevreden stellen = voldoen.

(19) bekeren = aanwenden, gebruiken voor een zeker doel.

(20) gheloven = gelofte doen, beloven.

(21) cautelen = bedriegerijen, naar het latijn cautela.

(22) lammerin = lams, lammer ; van lamsvel gemaakt dus wollen.

herdacht bij de honderdste Verjaring van het Verschijnen zijner « AANTEKENINGEN OP HET SYSTEMATISCH- EN PHARMACOGNOSTISCH-BOTANISCH GEDEELTE DER PHARMACOPOEA NEERLANDICA » 1854-1856

door Ed. FRISON, Antwerpen.

Inleiding.

O u d e m a n s is, gedurende de 59 jaren van zijne wetenschappelijke loopbaan, uiterst productief geweest en zijn verbluffend aantal publicaties, grote en kleine, zijn van een rijke verscheidenheid. Als botanisch systematicus is hij wel het meest te waarderen. In het kort bestek dezer vluchtige studie, en, gezien de aard van het tijdschrift waarin ze verschijnt, beperken we ons zo veel mogelijk en blijven hoofdzakelijk bij zijn anatomisch-pharmacognostisch werk, dat waarschijnlijk dan ook wel het meest heeft bijgedragen om zijne faam op internationaal gebied te vestigen.

Om die baanbrekende arbeid enigszins naar waarde te kunnen schatten, is het wenselijk even na te gaan in welke omstandigheden hij werd verricht. Elk wetenschappelijk zoeker is en blijft toch steeds een kind van zijn tijd, en, willen we ongeveer weten wat zijne echte verdiensten zijn, dan moeten we ons kunnen voorstellen van waar hij vertrokken is, over welk instrumentarium en techniek hij beschikte en hoe, en in welke mate het werk zijner tijdgenoten hem heeft geholpen. Kortom, we moeten trachten de wetenschappelijke atmosfeer te herscheppen waarin hij heeft geleefd en voortgebracht.

Voor O u d e m a n s zijn die tijdsomstandigheden uiterst gunstig geweest, de tweede helft der negentiende eeuw werd een ware triomfgang voor alle biologische wetenschappen. Nederland heeft daarin zijn mooi aandeel gehad, vooral op chinologisch gebied en, wat de Nederlandse geleerden en kolonisten op het terrein der kinakultuur in hun « Oost » hebben verwezenlijkt, dwingt de bewondering af van de ganse wereld.

Corneille Antoine Jean Abraham O u d e m a n s werd geboren te Amsterdam op 7 December 1825, waar zijn vader Anthonie Cornelis (11-5-1798 — 1-10-1874) die een gekend onderwijzer-opvoedkundige en tevens verdienstelijk taalkundige was, toen een onderwijsinstelling bestuurd.

Twee zijner broeders hebben eveneens naam verworven in de wetenschap en dit geeft wel eens aanleiding tot verwarring. Het waren :

1° Jean Abraham Chrétien, geboren te Amsterdam op 16 December 1827 en overleden te Utrecht op 14 December 1906 als oud-hoogleraar in de sterrekunde, die, buiten zijn strikt wetenschappelijk werk in de astronomie, zowel in Nederland als in Nederlands-Indië, vooral populair geworden is bij de ontwikkelde leken in Nederland en elders door een verbeterde heruitgave van « Kaiser's Sterrenhemel » (1884-1888). Liefhebber-astronomen die in het begin dezer eeuw, met een kijker gewapend, op eigen kracht de hemellichten naspeurden, behouden steeds een dankbare herinnering aan O u d e m a n s die, met de Franse astronoom Camille F l a m m a r i o n, enorm heeft bijgedragen tot het verspreiden dezer wetenschap in onze gewesten.

2° Antoine Corneille junior (hij had dezelfde voornamen als zijn vader) geboren te Amsterdam op 19 April 1831 en overleden te Delft op 7 Juni 1895, was chemicus. In 1854 werd hij benoemd tot hoogleraar in de scheikunde aan de Polytechnische School te Delft, waarvan hij in 1885 de Directeur werd. — Op pharmaceutisch terrein zijn zijne bepalingen van het soortelijk draaiingsvermogen der voornaamste kinaalkaloiden in vrijen en gebonden toestand, van praktisch belang geworden omdat ze aanleiding hebben gegeven tot een kwantitatieve bepaling van kinine in kinabasten.

O u d e m a n s promoveerde op 5 November 1847 aan de Leidse Universiteit tot dokter in de geneeskunde. Na nog even te Parijs en te Weenen zijn wetenschappelijke studies te hebben voortgezet, werd hij, bij zijn terugkomst in Nederland, op 9 Augustus 1848 te Rotterdam benoemd tot lector in de plantkunde, materia medica en natuurhistorie, meteen had hij nog een geneeskundige privé praktijk.

O u d e m a n s heeft zich vooral doen gelden in de systematische plantkunde,

eerst voor de hogere planten en later voor de mycologie. Zijn vaardigheid in de microscopische techniek is hem uiterst nuttig geweest bij zijn planten-anatomische studies, vooral op pharmacognostisch terrein; daarvan getuigen zijn « Aanteekeningen op het systematisch- en pharmacognostisch-botanisch gedeelte der Pharmacopoea neerlandica » 1854-1856.

In 1859-1862, verscheen zijn beroemd geworden « Flora van Nederland » in drie delen.

In 1858 kwam zijn benoeming tot Lid der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Te Amsterdam werd hij, in 1859, professor der botanie aan het Athenaeum illustre. In 1877 ging hij naar de gemeentelijke Universiteit waarvan hij de eerste rector-magnificus werd. — Oudemans heeft een tijd lang alleen gestaan bij het doceren van heel de plantkunde en de pharmacognosie, later heeft Hugo de Vries van hem de physiologie en de anatomie overgenomen.

In 1865 verscheen de « Handleiding tot de Pharmacognosie van het Planten- en Dierenrijk », daarop volgde, in 1866-1870, zijn « Leerboek der Plantkunde », verder, in 1872, de « Eerste Beginselen der Plantkunde » en, in 1883, met samenwerking van Hugo de Vries, het « Leerboek der Plantkunde ».

Tussen 1867 en 1904 heeft Oudemans zich vooral verdiept in de mycologie, daarvan getuigen zijne menigvuldige « Contributions à la flore mycologique des Pays-Bas ». Van 1892-1897, dagteekent een niet voleindigde studie « Révision des Champignons tant supérieurs qu'inférieurs trouvés jusqu'à ce jour dans les Pays-Bas ».

In 1904 verscheen de « Catalogue raisonné des Champignons des Pays-Bas ». — Ook vermaakte hij nog aan zijn leerling J. W. Moll, hoogleraar te Groningen, een manuscript, vrucht van 25 jaren werk, over alle in Europa voorkomende parasitische schimmels.

Tussen 1867-1877 verschenen zijn « Exsiccatae van 1350 lagere en hogere nederlandsche plantensoorten » en, in 1875 - 1877 - 1879, drie centurie's van « Fungi neerlandici exsiccati » die niet verkocht maar slechts geruild of geschonken werden.

Zijne, in vloeistof geconserveerde zwammen schonk Oudemans aan de Nederlandsche Botanische Vereeniging. Zijn schimmelherbarium ging naar het botanisch laboratorium der Groningse Universiteit.

Buiten al dit omvangrijk werk schreef hij nog populaire en critische studies en 115 wetenschappelijke bijdragen.

Een uiterst vruchtbaar leven, inderdaad !

Oudemans overleed te Arnhem op 29 Augustus 1906.

Het past hier ook nu nog even onze aandacht te schenken aan de zo verheugende en zeldzame gebeurtenis dat drie zonen van een begaafde vader, alleen door eigen werk en studie een blijvende naam hebben kunnen verwerven in de geschiedenis der wetenschappen. Hetzelfde deed zich voor, ruim een kwart eeuw vroeger te Stuttgart met het gezin von Mohl, waarin vier broeders zich schitterend zouden onderscheiden :

1° Robert von Mohl (17-8-1799 — 4-11-1875) beroemd rechtsgeleerde en staatsman.

2° Julius von Mohl (25-10-1800 — 3-1-1876) orientalist van internationaal formaat, die, tot Frans burger genationaliseerd, professor van oud-oosterse talen werd bij het Collège de France te Parijs.

3° Moritz von Mohl (1802 — 18-2-1888) beroemd nationaal econoom en politieker.

4° Hugo von Mohl (8-4-1805 — 1-4-1872) grondlegger der moderne plantenanatomie in Duitsland, een der beste microscopisten van zijn tijd.

Op Hugo von Mohl komen we nog verder terug.

De Stand van het Microscop en het microscopisch onderzoek rond het Midden der 19de Eeuw.

Onze huidige jongere generatie van wetenschapsmensen kan zich moeilijk een juist gedacht vormen van wat het microscop betekende voor het wetenschappelijk onderzoek ongeveer een eeuw geleden.

Tegenwoordig is het gebruik van dit instrument zo veralgemeend dat men het schier overal vindt. De Engelse microscopenbouwer, wijlen Wilfred E. Watson Baker te Londen schatte de jaarlijkse wereldproductie kort na de laatste wereld-

oorlog op ruim 30.000 instrumenten, dat is ongeveer 100 stuk per werkdag. Geen wonder dan ook dat de beroemde firma Ernst Leitz te Wetzlar sinds haar ontstaan ruim een eeuw geleden, tot 1949 meer dan 400.000 microscopen heeft afgezet. Ze gaat nu binnen afzienbaren tijd, gezwind en zeker, naar het half miljoen !

Het microscoop is onontbeerlijk geworden buiten de centra van strikt wetenschappelijk onderzoek, het vindt zijn plaats bij alle technische instellingen, in de metaalnijverheid, de papierfabricatie, het textielbedrijf, de brouwerij, het materialenonderzoek, de levensmiddelencontrole, de houtnijverheid. — Veel natuurminnaars en amateur-biologen hebben hun eigen microscoop en zo ook menig aquariumliefhebber die ijverig speurt naar parasitaire kwalen bij zijn siervisjes.

Hoe helemaal anders ging het bij het begin !

Het achromatisch microscoop heeft een moeilijke jeugd doorworsteld. De eerste bruikbare toestellen die de Nederlandse opticus Harmanus van Deijl rond 1807 in den handel bracht zijn voor de wetenschappelijke wereld vrijwel onopgemerkt gebleven. De pogingen van Joseph Fraunhofer te München rond 1810-1823 hadden geen blijvend resultaat. Te Parijs was in 1824 het experiment van de Selligues samen met Vincent en Charles Chevalier, een mislukking. Charles Chevalier echter hield voet bij stek en bouwde in 1825 zijn eerste bruikbaar instrument. Amici in Italië, volgde in 1827. Te Weenen begon Simon Plössl in 1830. Te Berlijn waren het rond dezelfde tijd Pistor en Schieck. Te Londen Andrew Ross en Hugh Powell. Te Parijs Georges Oberhäuser en Camille Sébastien Nachet.

De achromatische objectieven die voornoemde optiekers rond 1850 doorlopend leverden waren allen van dien aard dat ze voor het planten-anatomisch onderzoek, zoals het toen werd opgevat, uitstekend bruikbaar waren. De instrumenten stonden dus ter beschikking, nu moesten de geesten der wetenschapsmensen nog worden wakker geschud want het microscoop is in die tijd door alle belanghebbenden zo maar niet voetstoots aangenomen geworden. Vooraanstaande geleerden hebben zich dra met het nieuwe instrument verzoend. Voor het technisch onderzoek der grondstoffen, in de praktische geneeskunde en in de pharmacie heeft het vrij wat langer geduurd.

De Invloed van Professor Pieter Harting.

Voor het opstellen der vluchtige levensschets van Oudemans hebben we grotendeels gebruik gemaakt van de biographische nota geschreven door Lotsy in het « Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek » van Dr. P. C. Molhuysen en Prof. Dr. P. J. Blok. — Lotsy zegt daar :

« Zijn zelf verworven mikroskopische kennis bracht hem in verband met zijn « beroep spoedig tot pharmacognostisch-anatomische studiën, op welk gebied hij « veel belangrijks verrichtte. »

We willen geredelijk aannemen dat Oudemans op eigen kracht aan het microscopiseren is gegaan, doch, zonder ook maar in het minst zijn grote verdiensten te willen minimiseren, kunnen we niet nalaten hier te wijzen op de enorme invloed die Pieter Harting heeft uitgeoefend op al zijn microscopiserende tijdgenoten, ook ongetwijfeld op Oudemans.

In ditzelfde jaar 1854, waarin de Aanteekeningen op de Pharmacopoea neerlandica van Oudemans zijn aangevat, beeindigde Pieter Harting zijn standaardwerk : « Het Mikroskoop, Deszelfs Gebruik, Geschiedenis en tegenwoordige Toestand » Utrecht 1848-1854.

Het mag als een zeer gelukkige gebeurtenis worden aanzien dat die Nederlandse publicatie in 1866 door W. Theile in het Duits werd vertaald. Die vertaalde uitgave heeft Harting's werk in het bereik gesteld van alle belangstellenden in het buitenland. Het is het beste dat, waar dan ook, gedurende de eerste driekwart der negentiende eeuw het licht heeft gezien. Harting is de ware grootmeester der microscopie van zijn tijd geweest. Hij was een echte virtuoos in het hanteren en het keuren van het microscoop en al zijn toebehoorten. Met een niet te evenaren nauwgezetheid heeft hij zich jaren lang regelmatig op de hoogte gehouden van de gestadige ontwikkeling en verbetering van het instrument, zowel op mechanisch als optisch gebied. Harting's boek is zelfs nu nog het eerste dat we ter hand nemen als we betrouwbaar willen ingelicht zijn over alles wat op microscopisch terrein gebeurde vóór 1865.

Het zou niet alleen een onvergeeflijke ondankbaarheid, maar tevens ook onder historisch opzicht een grove fout zijn. *Harting's* reuzenaandeel in de ontwikkeling der microscopische wetenschap niet ten volle te waarderen.

De trage Opgang van de technische Microscopie.

Het gebruik van het microscoop bij het identificeren of keuren der industrieel of technisch waardevolle grondstoffen is betrekkelijk recent en heeft een moeilijk begin gekend. Zoals we even verder zullen zien, is het met de aanvang der pharmacoanatomie nog vrijwel wat vlotter gegaan.

Pas in 1834 kon James *Thomson* in Engeland langs microscopische weg bewijzen dat de windselbanden der oude Egyptische mummies lijnwaad en geen katoen zijn. Dit microscopisch onderzoek heeft *Thomson*, naar het schijnt, niet zelf gedaan, het werd uitgevoerd door de beroemde plantenschilder Francis *Baue*r die heel behendig met het microscoop omging en bekend was voor zijn mooie microscopische tekeningen.

De toenmalige micrografen hadden echter voor onderzoeken van dergelijken aard niet de minste praktische scholing ondergaan en het is dan ook begrijpelijk dat ze er zich slechts schoorvoetend aan begaven.

Het zou duren tot in 1853 eer daarin merkelijke verandering kwam, en dit wel door het klassiek werk van Professor Hermann *Schacht*: « Die Prüfung der im Handel Vorkommenden Gewebe durch das Mikroskop und durch chemische Reagenzien ». — Dit werd dan de eerste hechte grondsteen der technische microscopie. *Schacht* gaf in dit werk de eerste wenken voor het onderscheiden van hout- en stro-elementen in papier en papiergrondstoffen.

De Weense professor Julius *von Wiesner* zou een tiental jaren daarna voortbouwen op de gegevens van *Schacht* en dit wel juist op het moment dat de snel evoluerende papiernijverheid op grote schaal de lompen surrogaten zou gaan verwerken. Zijn eerste publicatie in die richting kwam in 1864 met als titel: « Mikroskopische Untersuchung der Papierfasern », en, kort daarna, in 1867, kwam zijn « Einleitung in die technische Mikroskopie nebst mikroskopisch-technischen Untersuchungen ».

Het Gebruik van het Microscoop in de praktische Pharmacognosie.

In 1844 publiceerde Matthias Jacob *Schleiden* in *Archiv der Pharmazie* zijn bekend schrift: « Ueber den Wert des Mikroskopes in allen Zweigen der Naturwissenschaft » waarin hij bijzonder de aandacht trekt op het belang van het microscoop bij pharmacognostische studiën.

Twee jaar later (1846), verscheen Hugo *von Mohl's* « Mikrographie oder Anleitung zur Kenntnis und zum Gebrauch des Mikroskops », een werk dat blijvende faam zou genieten, geschreven door een man die baanbrekende arbeid heeft verricht in alle takken der plantkundige wetenschappen, een micrograaf van allereerste gehalte, steeds op uitkijk naar het beste wat de toenmalige optiekers voortbrengen konden en in doorlopende briefwisseling met *Harting*, *Amici*, *Oberhäuser*, *Plössl* e.a.

von Mohl dient hier vermeld te worden, niet zozeer in rechtstreeks verband met de pharmacoanatomie, maar wel hoofdzakelijk om zijne uitzonderlijke verdiensten bij het verspreiden van de kennis van het microscoop zelf en van zijn praktisch gebruik.

Met zijn « Beiträge zur Kenntniss der Sarsaparille » *Archiv der Pharmazie*, 1847, zou *Schleiden* op schitterende wijze aantonen dat het microscoop, bij een eerste ernstige poging, reeds in staat was met volle zekerheid de anatomische kenmerken van drie verschillende *Smilax* handelsoorten te onderscheiden.

Van *Schleiden* moeten we verder nog vernoemen zijn « Handbuch der medizinisch-pharmazeutischen Botanik und botanischen Pharmakognosie » verschenen in twee delen resp. 1852 - 1857, waarvan het eerste deel verscheen in 1852 als « Handbuch der medizinisch-pharmazeutischen Botanik zum Gebrauch bei Vorlesungen und zum Selbststudium », 236 figuren, 415 bladzijden. — En het tweede deel in 1857 als « Handbuch der botanischen Pharmakognosie für Aerzte, Apotheker und Botaniker zum Gebrauch bei Vorlesungen und zum Selbststudium », 82 figuren, 498 bladzijden.

Deze boeken waren vooral bestemd om gebruikt te worden bij de leergangen die *Schleiden* gedurende enkele jaren in het Pharmaceutisch Instituut aan de Universiteit van Jena heeft gegeven.

Schleiden staat in de geschiedenis der negentiende eeuwse wetenschap als een levenwekkende en bezielende persoonlijkheid, hij heeft op vele zijner leerlingen een diepe en blijvende indruk gemaakt. Zijn heftige, impulsieve strijd lust, die veelal tot polemieken oversloeg, heeft hem ook veel vijanden bezorgd.

In de aanhef van de mooie levensschets die *M. Möbius* ons over *Schleiden* heeft gegeven bij het eeuwfeest zijner geboorte (1804-1904) zegt de schrijver heel terecht :

« Seine Leistungen bestanden nicht so sehr in den Entdeckungen die er in seinem « Spezialgebiete, der Botanik, gemacht hat, als vielmehr in der richtigen Methode der « Forschung, die er in die Botanik und damit auch in die andern beschreibenden « Naturwissenschaften zuerst wieder eingeführt hat, nachdem die sogenannte Natur- « philosophie im Anfange des Jahrhunderts jene Wissenschaften auf bedenkliche « Abwege gebracht hatte. »

Hermann Schacht is *Schleiden's* leerling en assistent geweest te Jena, wellicht is het onder 's meesters invloed dat hij zich tot zulk nauwgezet en knap micrograaf heeft opgewerkt.

Ook *Carl Zeiss* heeft *Schleiden's* lezingen aan de Universiteit te Jena bijgewoond. Het is *Schleiden* geweest die *Zeiss*, door morele en daadwerkelijke hulp heeft bijgestaan in de eerste moeilijke jaren die hij als jonge optiker heeft doorgemaakt.

Onder de verdere leerlingen van *Schleiden* vallen nog aan te stippen : *Ludwig Radlkofer* en *Leopold Dippel*.

Door zijne pharmacoanatomische studiën kwam *Schleiden* in rechtstreekse omgang met schier alle beroemde pharmacognosten uit Europa. *John Eliot Howard*, de grootste chinoloog van Engeland en tevens grootfabrikant van kinine, ging van Londen naar Jena om persoonlijk met *Schleiden* in verbinding te komen en een beter inzicht te krijgen van zijne anatomische studiën op de kinabasten.

Schleiden, *Oudemans* en *Otto Berg* zijn de drie grondleggers der pharmacoanatomie.

Voor *Otto Berg* zullen we ons vergenoegen te verwijzen naar zijn « Anatomischer Atlas zur pharmazeutischen Warenkunde » die in 1865 verscheen.

We houden ons nu verder aan het werk van *Oudemans* zelf.

Aanteekeningen op het systematisch- en pharmacognostisch-botanische gedeelte der Pharmacopoea neerlandica. — Rotterdam. *Otto Petri*. 1854-1856.

Onder de zeer bescheiden benaming « Aanteekeningen » publiceerde *Oudemans* feitelijk een standaardwerk van 661 bladzijden, voorzien van een atlas van 2 morphologische en 35 anatomische platen met 155 figuren, op enkele uitzonderingen na, allen door hemzelf met behulp van het microscoop getekend en schitterend gereproduceerd.

Dat hij zich terdege rekenschap gaf van den aard en den omvang van het pioniërs werk dat hij voor de boeg had, blijkt reeds ten volle uit zijn « Voorbericht » waarin hij zegt dat geen enkel der bestaande werken die hij als leidraad bij zijne lessen aan de Geneeskundige School te Rotterdam wou gebruiken, voldoening kon geven. — En onmiddellijk vertoont zich de baanbreker :

« Daarenboven meende ik, dat eindelijk de tijd was aangebroken, waarin de « apotheker zich niet meer met de bloote kennis van uitwendige eigenschappen der « aan beide organische rijken ontleende en onder de geneeskragtige lichamen gerang- « schikte stoffen mag tevreden stellen, maar ook pogingen moet aanwenden, om zich « met hare structuur, haar inwendige bouw, bekend te maken — niet alleen omdat de « laatste, veel standvastiger zijnde dan de eersten, zouden kunnen dienen om ver- « wisselingen of vervalschingen op 't spoor te komen, welke niet gemakkelijk langs « anderen weg kunnen worden aangetoond, maar ook en wel hoofdzakelijk om de « stoffen waarmede hij dagelijks omgaat, in waarheid en van alle kanten te leeren « kennen, iets, wat toch slechts half 't geval is, indien men alleen op de uitwendige « eigenschappen acht geeft. — Ook in dit opzicht nu, stelden zelfs de nieuwste phar- « macognostische werken (dat van *Schroff* gedeeltelijk uitgezonderd) — « (*Oudemans* bedoelt hier ongetwijfeld : « *Schroff*. — Lehrbuch der Phar- « macognosie. Wien 1853 ») mij zeer te leur ; zoodat ik mij genoodzaakt zag zelf eene

« reeks van onderzoekingen in het werk te stellen, wilde ik mijne lessen zoo vruchtbaar mogelijk doen en inrigten naar de eischen die ikzelf gesteld had. »

O u d e m a n s eindigt met te zeggen dat hij zijne « Aanteekeningen » beschouwt als een poging om het groot en praktisch belang der planten-anatomie aan te tonen, zij mag, ten overstaan van de scheikunde, niet meer als een stiefzuster worden behandeld en de toekomstige apotheker mag ze ook niet meer als een zuiver tijdverlies beschouwen.

De schrijver is trouwens niet bepaald mals voor de studerende en afgestudeerde apothekers van zijn tijd :

« Men heeft dikwijls geklaagd over het weinig voordeel, dat de beoefening dezer « wetenschap den arts en apotheker oplevert ; zij, aan wie het geven van onderwijs in « de Botanica aan toekomstige apothekers is opgedragen, zijn dagelijks in de gelegenheid op te merken, met welke geringschatting zij door de meesten onder hen « wordt behandeld, en de ondervinding leert dat er in Nederland zeer weinig apothekers gevonden worden, welke hare beoefening niet geheel hebben vaarwel gezegd. »

Dit was dan de stand van de zaak precies een eeuw geleden. Veel is er sindsdien veranderd, ten goede of ten kwade. Bij onze huidige apothekers echter is de door O u d e m a n s zo gewraakte geestesrichting — enkele schitterende uitzonderingen niet te na gesproken — helaas nog steeds dezelfde !

Reeds bij zijn verschijnen werd het werk van O u d e m a n s tot zelfs in het buitenland gunstig onthaald en gewaardeerd. Het werd op de Wereldtentoonstelling te Parijs in 1855 bekroond met een bronzen medaille.

De zorgvuldig gelithographieerde illustraties zijn een genot voor het oog en bewijzen dat de auteur de kunst van het wetenschappelijk tekenen volkomen meester was. Wat een onderscheid met sommige van onze hedendaagse publicaties waarvan de figuren allerellendigst aandoen en dat in een tijd die beschikt over de meest geperfectioneerde fotografische en iconografische techniek ! Als verontschuldiging wordt wel eens gezegd dat dit tegenwoordig gebeurt bij gebrek aan tijd en geld. Zou er ooit wel een periode geweest zijn als de onze, waarin er zo wraakroepend met tijd en geld werd gemorst ?

Een weinig verder in deze studie zullen we zien dat A. T s c h i r c h O u d e m a n s ' « Handleiding tot de Pharmacognosie van het Planten- en Dierenrijk » het belangrijkste werk der Nederlandsche Pharmacognosie noemt. We menen dat dit ook, en met heel wat meer recht, mag gezegd worden van zijne « Aanteekeningen » waarin hij, kort na S c h l e i d e n , integraal het gebruik van het microscoop bij het onderzoek der drogerijen heeft toegepast.

Het loont wel de moeite, die « Aanteekeningen » te vergelijken met het zo beroemde werk van N. J. B. G. G u i b o u r t « Histoire naturelle des Drogues simples » in zijn verschillende uitgaven als cursus gegeven aan de Ecole supérieure de Pharmacie de Paris. Hier is het microscopisch onderzoek nog stelselmatig genegeerd, G u i b o u r t geeft enkel een beschrijving van de uiterlijke kenmerken. Zelfs bij de zevende uitgave van dit werk, in 1876 bezorgd door Gustave P l a n c h o n , na G u i b o u r t ' s overlijden op 22 Augustus 1867, bleef het hekken aan den ouden stijl, uitgenomen enkele schuchtere pogingen, zo bij voorbeeld, voor de kinabasten en dan nog met tekeningen overgenomen van W e d d e l l . — Het was maar eerst in 1895 dat Gustave P l a n c h o n , samen met E. C o l l i n , in « Les Drogues simples d'Origine végétale » het anatomisch onderzoek integraal toepaste.

Het mooiste werk over pharmacoanatomie dat in de 19de eeuw het licht zag, is wel de « Anatomischer Atlas der Pharmakognosie und Nahrungsmittelkunde von Dr. A. T s c h i r c h und Dr. O. O e s t e r l e — Leipzig. T. O. W e i g e l Chr. Herm. T a u c h n i t z 1893-1900 ». De beide schrijvers hebben dit werk uitgegeven in vervanging van Otto B e r g ' s « Anatomischer Atlas zur pharmaceutischen Waarenkunde » die toen uitgeput en ook tweedehands schier niet meer te vinden was. — Op 81, schitterend uitgevoerde gelithographieerde tafels in-4°, geven de auteurs ongeveer 2.000 originele tekeningen. — Tussen de tekeningen van O u d e m a n s zijn er enige die de vergelijking met deze van T s c h i r c h en O e s t e r l e goed doorstaan, wat alleszins merkwaardig mag heten want O u d e m a n s ' werk is toch ruim 40 jaren ouder en hij beschikte, op verre na niet, over de geperfectioneerde snij- en prepareertechniek, die T s c h i r c h en O e s t e r l e in de ruimste mate hebben kunnen aanwenden.

De « Handleiding tot de Pharmacognosie van het Planten- en Dierenrijk », Haarlem, A. C. Kruseman, 1865, verscheen toen O u d e m a n s hoogleraar in de kruidkunde was aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam. Een tweede uitgave verscheen te Amsterdam in 1880.

In zijn « Voorbericht » van November 1864 zegt de schrijver dat hij tot de bewerking werd geleid door de wens om zijn leerlingen een boek in handen te geven dat hun, bij hunne studie, tot leiddraad zou kunnen verstrekken en dat, in het Nederlands geschreven, naar hunne behoeften berekend en niet te hoog in prijs, algemener ingang zou kunnen vinden dan zulks met uitgebreider werken, of die uit den vreemde, het geval placht te zijn.

Het is dus van uit dit standpunt dat we dat werk van 352 bladzijden moeten beoordelen en het is wellicht zijn zorg om die uitgave zo goedkoop mogelijk te maken, die hem heeft doen besluiten geen gebruik te maken van illustratie materiaal. Voor de afbeeldingen van drogerijen en artsenijgewassen verwijst Oudeманs naar enkele Duitse publicaties, ook citeert hij de beste Engelse, Franse en Duitse hand- en leerboeken, en voor de kennis van de microscopische structuur naar zijn « Aantekeningen op de Pharmacopoea neerlandica » en verder naar Berg's « Anatomischer Atlas zur pharmaceutische Waarenkunde », 1863-64.

In Oudeманs' Handleiding springen wel het meest in het oog :

1° Zijne korte en toch duidelijke en preciese beschrijvingen.

2° Zijn bijzondere zorg steeds de aandacht van de student te trekken op de anatomische kenmerken van kopse doorsneden, meestal waar te nemen bij eenvoudige loupe-vergroting, enkele malen met behulp van het microscoop.

3° De 8 tabellen, uitstekend geschikt voor het determineren van de verschillende drogerijen.

4° Het weglaten van alle overbodige détails en bijkomstigheden, die, hoe belangrijk ook op zichzelf, voor de studerenden toch steeds ballast zijn.

Een enkele maal is hij breedvoeriger, en wel in het hoofdstuk dat handelt over de Cortex Chinae en dat 32 bladzijden inneemt. Dit valt alleszins niet te verwonderen bij een persoonlijkheid als Oudeманs, die een vooraanstaand chinoloog was. We mogen tevens niet vergeten dat in die jaren de chinologie was uitgroeid tot een aparte wetenschap in de pharmacognosie en we moeten eveneens rekening houden met het enorme belang dat toen in Nederland werd gehecht aan de kennis dier wetenschap in verband met de kinaculturen op Java.

Kenschetsend voor de werkelijkheidszin en de wetenschappelijke objectiviteit van Oudeманs, zijn de overwegingen in de paragraaf « Over de waarde van het mikroskopisch onderzoek van den kinabast uit den handel, en de gevolgtrekkingen uit dat onderzoek af te leiden. » — Hij, die dan toch van huis uit plantenanatoom was, zou licht kunnen bezwijken voor de verleiding aan het microscopisch onderzoek dezer basten een overdreven waarde toe te kennen. Hij waarschuwt integendeel tegen alles wat op subjectieve waarneming berust. Wel neemt hij aan dat het microscopisch onderzoek nuttig kan zijn om oorsprongs-affiniteiten van monsters te bepalen en soms tot betere uitslagen kan leiden dan een chemische analyse. Ook acht hij het microscoop uiterst geschikt waar het er op aan komt echte van valse kinabasten te onderscheiden of tot het classificeren van handelssoorten. Grotere verwachtingen mag men, meent hij, voorlopig van het microscopisch onderzoek niet hebben.

A. Tschirsch noemt de Handleiding van Oudeманs « Das wichtigste Werk der holländischen Pharmakognosie ».

Het Aandeel van Oudeманs in het anatomisch Onderzoek der Kinabasten.

Het microscopisch onderzoek van de kinabast is voor het eerst, en dit wel voor zijn tijd op heel voortreffelijke wijze, gedaan geworden door Antoni van Leeuwenhoek. Hij geeft zijn bevindingen in zijn 60ste brief van 28 November 1687. — In die bast vond hij heldere, aan de beide uiteinden spits toelopende deeltjes, die hij eveneens in de kaneelschors reeds had waargenomen, het zijn de bastvezels die hij heel keurig heeft afgebeeld nevens een doorsnede door de bast zelf.

Verder was Leeuwenhoek ook de eerste om vast te stellen dat een sterk verhit stukje kinabast schoon purpergekleurde olieachtige bestanddelen afscheidt. — Het was heel lang daarna, — in 1858 —, dat die reactie « herontdekt » zou worden door Grahe, een apotheker te Kasan en ze wordt nu nog steeds in de handboeken over planten-biochemie de Grahe-reactie genoemd.

Rond de tijd dat Leeuwenhoek die mooie observaties bekend maakte, was de kinabast in Nederland nog betrekkelijk weinig gekend en even zelden ge-

bruikt. Als bewijs hebben we het feit dat de beroemde Jan Swammerdam in stervensnood, begin 1680 aan zijn Franse vriend Melchizedec Thevenot vroeg hem kinabast te bezorgen als geneesmiddel tegen de malaria waaraan hij ten gronde ging. Noch Swammerdam, noch zijn twee vrienden-dokters die hem verzorgden konden dus op dit ogenblik in Nederland die uitstekende medicijn vinden.

A. Schierbeek (Jan Swammerdam — Zijn Leven — Zijn Werken. De Tijdstroom, Lochem, 1946, blz. 60) verbaast zich hierover, naar onze mening wel wat ten onrechte, want het medicinaal gebruik van de kinabast was toen in de Spaanse Nederlanden heel wat beter gekend. Het zijn vooral de Jesuïeten die zich door de verspreiding van dit geneesmiddel verdienstelijk hebben gemaakt. Vanaf 1641 was het in Spanje gekend en, rond 1651, bracht de arts Michael Belgia het vanuit Lima naar Antwerpen en Brussel, de Gentse dokter Van der Heyden schreef erover in 1643 evenals Roland Storms uit Leuven in 1653. Een te Antwerpen gevestigd koopman, James Thomson, adverteerde in 1658 door het Engelse blad « Mercurius politicus » de verkoop van kinapoeder, dat hij noemde : « the excellent powder known by the name of the Jesuit's Powder ».

F. A. Flückiger (Pharmakognosie des Pflanzenreiches — Dritte Auflage — Berlin 1891 — blz. 577) meldt dat kinabast niet voorkomt in de Haagse Pharmacopoea van 1659.

In de negentiende eeuw is het Hugh Algernon Weddell geweest die voor het eerst in zijn « Histoire naturelle des Quinquinas » in 1849 de anatomische kenmerken der kinabasten heeft behandeld.

Voor Oudemans moeten we opnieuw verwijzen naar zijn « Aanteekeningen op de systematisch- en pharmacognostisch-botanisch gedeelte der Pharmacopoea neerlandica », 1856. Voor Schleiden is het zijn « Handbuch der botanischen Pharmakognosie für Aerzte, Apotheker und Botaniker », 1857. Verder nog Berg « Die Chinarinden der pharmakognostischen Sammlung in Berlin und Anatomischer Atlas », 1865. — John Eliot Howard « Illustrations of the Nueva Quinologia of Pavon », London 1862, en zijn « Quinology of the East Indian Plantations » in drie delen, London 1869-1876. — Hermann Karsten « Die medizinischen Kinarinden Neu Granadas », Berlin 1858. — Phoebus « Die Delondre-Bouchardatschen Kinarinden », Giessen 1864. — August Vogl « Chinarinden des Wiener Grosshandels und der Wiener Sammlungen », Wien 1867.

Oudemans *Bijdrage tot de Kennis van den microscopischen Bouw der Kinabasten.* — Voorgedragen in de Gewone Vergadering van 25 Februari 1871. Verschenen in Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen Afdeling Natuurkunde. Tweede Reeks, Vijfde Deel. — Amsterdam 1871, pp. 345-361.

Oudemans deed zijne observaties op de kinabasten die in 1870 uit Java waren aangevoerd en die in veiling werden gebracht door de Nederlandsche Handelsmaatschappij. Het waren drie verschillende soorten : de Cinchona Calisaya Wedd., de C. Hasskarliana Miq., en de C. Pahudiana How. Zij werden eveneens chemisch onderzocht door Prof. J. W. Gunning in Nederland en door Julius Jobst te Stuttgart.

Oudemans is tot het microscopisch onderzoek dezer drie soorten overgegaan omdat toen de C. Hasskarliana nog niet anatomisch was bestudeerd geworden, de C. Pahudiana nog zeer weinig. Verder wilde hij nagaan of de bouw van de C. Calisaya door de cultuur op Java geen veranderingen had ondergaan en zijne onderzoeken bewezen dat de bast van die soort aldaar niet was veranderd in microscopische bouw. Voor de structuur van de C. Pahudiana, bevestigt het microscopisch onderzoek van Oudemans de reeds vroeger aangegeven anatomische kenmerken door Howard, Phoebus en Flückiger.

Van de bast der C. Hasskarliana, zegt Oudemans dat ze anatomisch het midden houdt tussen de C. Calisaya en de C. scrobiculata. Verder stelt hij vast dat de sapbuizen ontstaan in het schorsparenchym en in het merg en dat ze, door het ineenvloeien van boven elkaar geplaatste cellen in lengte toenemen.

In 1871, toen Oudemans zijn onderzoeken publiceerde, was de botanische identiteit van de C. Hasskarliana nog verre van zeker, de plant was vrijwel onbekend, volgens Miq. was zij in den tijd door Hasskarl van uit Zuid-Amerika naar Java overgebracht. De Vry beweerde dat Jungkühn ze uit het zaad had geteeld dat hijzelf uit zaaddozen van de C. Calisaya had ver-

zameld, maar in een cultuur waar, tussen talrijke exemplaren van *C. Calisaya*, een viertal *C. Pahudiana* verspreid stonden, en dat dus de *C. Hasskarliana* voor een bastaard moest worden aanzien van *C. Calisaya* en *C. Pahudiana*. Voor het beslechten van dit meningsverschil langs microscopische weg blijft *Oudemans* enigzins weifelend.

Voor de sapbuizen der kinabasten, die reeds door Hugh Algernon *Weddell* in 1849, in zijn « *Histoire naturelle des Quinquinas* » werden vermeld, haalt *Oudemans* de onderzoekers aan die vroeger reeds de sapbuizen hadden bestudeerd: *Schleiden*, *Berg* en *Howard*, *Karsten*, *Phoebus*, *Flückiger* en *Vogl*. Daartegenover plaatst hij zijn eigen omvangrijke observaties betreffend hunnen oorsprong en groei. Hij onderzoekt ze vanaf hun ontstaan, onderscheidt primaire en secundaire sapbuizen en wijst op het onvolledige in de beschrijvingen zijner voorgangers en op de verkeerde of ongepaste benamingen die ze aan die weefsels hebben gegeven. Ter verduidelijking van zijne beschrijving, geeft hij, in lithographie weergegeven, twee mooie tekeningen van de sapbuizen of melksapvaten bij de *C. Calisaya*.

In die uiterst interessante studie toont *Oudemans* zich op zijn best, niet alleen als een zeer geschikt en kundig waarnemer, maar bovendien als een meester in de kunst van het beschrijven.

Om een vollediger en juister begrip te hebben van de tijdsomstandigheden waarin *Oudemans* zijne pharmacognostische en chinologische opzoekingen heeft gedaan, moeten we, tot slot, nog een vlug overzicht geven van het ontstaan en de bloei der kinacultuur in Nederlands-Indië.

De Kinaculturen op Java en Sumatra.

Sinds de tijd dat de kinabomen in Peru ontdekt werden door *La Condamine* en *Joseph de Jussieu*, en waarover ze, vanuit Loxa in 1739, een verslag zonden aan de Académie des Sciences, tot in het laatste kwart der negentiende eeuw, kwamen vrijwel alle kinabasten van in het wild groeiende bomen uit Bolivia, Peru, Colombia, Ecuador en Venezuela.

Reeds heel vroegtijdig heeft men gepoogd kinabomen in Europa te doen gedijen. Het schijnt dat in 1685 proeven zijn gedaan geworden in de Apothecaries Garden of Simples in Chelsea (Londen), de plantentuin van de Society of Apothecaries in Londen, vermoedelijk op planten uit zaden gekweekt, zij schijnen echter niet tot bloei te zijn gekomen en werden niet beschreven.

La Condamine zelf heeft vruchteloze acclimatatie proeven gedaan langs Guyana om. Levende planten en zaden die hij, samen met de *Jussieu*, naar Europa heeft trachten te zenden, zijn niet ter bestemming gekomen.

Op Java hebben *Reinwardt* in 1829 en *Fritze* in 1837 zonder veel succes getracht het Goevernement en de kolonisten over te halen proeven te doen met kinaculturen in de kolonie.

In 1839 zijn, door *Royle*, Goeverneur van Brits-Indië, de eerste kinaculturen aangelegd in de Nilgherries (Himalaya) uit Zuid-Amerikaanse zaden.

Hugh Algernon Weddell doorzocht in 1845 met de door Louis-Philippe uitgeruste Franse expeditie de Boliviaanse wouden en keerde in 1857 nogmaals naar Zuid-Amerika terug. Het resultaat van zijn eerste tocht bleef geboekstaafd in zijn prachtig folio werk « *Histoire naturelle des Quinquinas* », Paris 1849.

Het is van zijn eerste tocht dat *Weddell* in 1848 *C. Calisaya* zaden naar Europa bracht. In de tuinen van *Thibaut* en *Keteleer* uitgezaaid, groeiden ze op tot planten die geëxporteerd konden worden. Een dezer planten, die het Museum d'Histoire naturelle naar Amsterdam had gezonden kwam in 1849 ter bestemming op Java, waar ze in de tuin van de Goeverneur Generaal te Tjibodas werd overgeplant en er zaden voortbracht die een snelle vermenigvuldiging toelieten.

In 1852 zond *Pahud de Mortagne*, vanwege de Regering, *Justus Karl Hasskarl* naar Zuid-Amerika. Deze, in 1811 te Kassel geboren Duitser, die van 1836 tot omtrent 1846 op Java had verbleven en er de wetenschappelijke leiding van den Plantentuin van Buitenzorg had waargenomen, vertrok, onder de schuilnaam van *J. K. Müller*, naar Peru en keerde in 1854 terug naar Java met een aantal kinaplanten. *Hasskarl* werd de eerste Directeur van de Regerings-kinaplanten in Nederlandsch-Indië en bleef er tot in 1856. — *Em. Perrot* (« *Matières premières usuelles du Règne végétal* », Band II, p. 2088) zegt dat *Hasskarl* twee jaren later aan uitputting is gestorven. Gelukkig voor *Hasskarl* zelf en voor de

wetenschap is het heel anders verlopen (wellicht verwart Perrot Hasskarl met Junguhn). — Wat er ook van zij, Hasskarl overleed eerst op 5 Januari 1894 te Kleve in Duitsland. Hij was een der vooraanstaande leden van de Jury cinchonologique du Congrès international de Botanique gehouden in April 1877 te Amsterdam. Daar zetelde hij samen met Gustave Planchon, H. A. Weddell, Julius Jobst, G. Kerner, A. J. Ryk, J. E. Howard, J. E. de Vry en Ph. Phoebus.

Hasskarl's planten waren, jammer genoeg, weinig bruikbare soorten, bovendien werden ze ondoelmatig aangeplant en de culturen waren op ongeschikte plaatsen aangelegd.

De opvolger van Hasskarl was Franz Wilhelm Junguhn, een natuurvorser in den breedsten zin van het woord, die men terecht de Javaanse Humboldt heeft genoemd. Hij werd geboren te Mansfeld in Pruisen, studeerde geneeskunde, botanie en geologie en vertrok, na een uiterst bewogen jeugdleven, als gezondheidsofficier in 1835 naar Batavia. — Na geographische, topographische en geologische zendingen op Java en Sumatra te hebben volbracht, verbleef hij een tijd lang in Holland, en keerde naar Java terug om, als Hasskarl's opvolger, het bestuur der kinaculturen waar te nemen.

In 1860 bezat zijne onderneming ongeveer een millioen gezonde planten. Hijzelf ging middenin zijn plantages van Lembang wonen en overleed aldaar op 20 April 1864. Hij werd op een heuvel te midden ener Succirubra plantage begraven.

In de enorme hoeveelheden kinabomen die Java toen bezat waren er echter niet veel waardevolle soorten. Die toestand zou totaal veranderen onder de leiding van Karel Wessel van Gorkom, die Junguhn opvolgde. Van Gorkom verlegde de culturen naar meer geschikte streken en zocht steeds naar betere soorten.

Ondertussen had Charles Ledger, een Engels koopman die sinds lang in Peru en Bolivië handel dreef, in 1865 zaden kunnen bekomen van de beste Boliviaanse Cinchona-soort. Hij zond ze naar Londen. Twee deskundigen, Hooker van de Kew Gardens en Clemens Robert Markham, moesten er verder voor zorgen. Het ongelukkige toeval wou nu dat Markham op reis was gegaan en dat Hooker ziek was. De kostbare zending werd nu, om bestwil, voor de helft aan de Nederlandse Regering te koop geboden, de andere helft werd door een Engels kinaplanter voor zijne culturen in Brits-Indië aangekocht.

Die aankoop werd voor Nederlands-Indië van het uiterste belang voor het verder gunstig verloop zijner kinaplantages want het waren zaden van de Cinchona Ledgeriana Moens, met het hoogste kininegehalte van alle Cinchonon. De C. Ledgeriana zou een hybride van de C. Calisaya Wedd. en van de C. micrantha Ruiz. en Pav. zijn of een eenvoudige variëteit van de C. Calisaya.

van Gorkom nam die zaden op Java in ontvangst en kweekte er op enkele jaren 20.000 jonge planten uit.

Charles Ledger's kinazaden zijn voor Engeland en Nederland een bron van milliardenkomen geworden. In zijn oude dagen heeft Ledger tegenspoed gehad en bittere armoede geleden. Nederland heeft hem toen met een jaarlijkse rente van 1200 gulden van den hongerdood gered. Het « dankbare » Engelse vaderland heeft hem daarentegen schrokking in de steek gelaten!

De verdere ontwikkeling der kina ondernemingen, zij het dan ook slechts vluchtig volgen, zou ons te ver voeren. We moeten ons beperken de namen te noemen van Bernelot Moens, adjunkt directeur en later opvolger van van Gorkom, Romunde, Treub, van Leersum, Lotsy, maar vooral J. E. de Vry, die op chemisch gebied van 1857 af in Java en later in Nederland voortreffelijk werk heeft geleverd.

De eerste lading kinabasten die in October 1870 te Amsterdam aankwam en waarop Oudemans zijne microscopische observaties deed, bestond uit enkele balen, die samen 750 kg wogen. In 1899 was de productie gestegen tot 11.500 ton. In 1907 verhandelde Amsterdam alleen 8.970.019 kilogram.

Oudemans heeft, op het einde van zijn zo actief leven, nog mogen zien dat, in het begin der huidige eeuw, Nederlands-Indië 95 procent van de wereldproductie in kinabasten voor zijne rekening nam en dat kinaculturen heraangelegd in de Zuid-Amerikaanse landen waaruit de kinaboom afkomstig is, vertrokken zijn van geselectioneerde zaden geleverd door Nederlands-Indië. Gewis een schitterend resultaat waartoe hijzelf dan toch ook naar zijn beste vermogen heeft bijgedragen.

Antwerpen, Januari 1954.

RESUMÉ

Il y a un siècle, C. A. J. A. O u d e m a n s a publié ses « Aanteekeningen op het systematisch- en pharmacognostisch-botanische gedeelte der Pharmacopoea neerlandica ».

Pour commémorer cette date, importante entre toutes de l'histoire de la pharmacologie au dix-neuvième siècle, l'auteur donne une biographie sommaire d'O u d e m a n s, suivie d'une analyse succincte de l'œuvre de ce savant pour autant qu'elle se rapporte à la pharmacognosie. C'est ainsi qu'il parle successivement des « Aanteekeningen » susdites, du « Handleiding tot de Pharmacognosie van het Planten- en Dierenrijk » et de « Bijdrage tot de Kennis van den microscopischen Bouw der Kinabasten ».

Pour pouvoir juger objectivement de la valeur des publications et des travaux d'un homme de science, il convient de connaître les conditions dans lesquelles ces travaux ont vu le jour et dans quelles limites le savant a été influencé et favorisé par les recherches de ses devanciers et de ses contemporains. L'auteur s'est efforcé d'esquisser le milieu scientifique dans lequel O u d e m a n s a vécu et travaillé et il donne un aperçu rapide de l'histoire de la culture des Quinquinas aux Indes-Néerlandaises durant le dix-neuvième siècle pour autant qu'elle se rapporte à l'activité d'O u d e m a n s comme quinologiste.

VERSLAGEN

Verslag van de Vergadering van de Kring Benelux voor de Geschiedenis van de Pharmacie, te Brugge op 12 en 13 September 1953

Om 3 uur opende de president de huishoudelijke vergadering, de notulen van de vorige vergadering werden goedgekeurd, evenals het jaarverslag van de secretaris. De HH. Proot en Segers werden benoemd in de Kascommissie, de contributie werd op hetzelfde bedrag vastgesteld. De President stelde voor, in 1954 slechts éénmaal te vergaderen, zo mogelijk in Luxemburg en voorts medewerking te verlenen aan het congres dat het volgend jaar in Leiden gehouden zal worden in samenwerking met het Genootschap voor de Geschiedenis van de Geneeskunde, Wiskunde en Natuurwetenschappen, het Comité Belge d'Histoire des Sciences en het Luxemburgse comité.

Voor de wetenschappelijke vergadering waren een 30-tal belangstellenden opgekomen. Allereerst sprak Colonel P r o o t over *Mumia*, waarbij hij inging op de soorten en vervalsingen. Vervolgens sprak Collega V a n d e v y v e r e over 't *Boeck van de Neeringhe vande Cruijthalle der Steede van Brugghe*. Aan de hand van het originele boek, dat de archivaris hem ter beschikking stelde, behandelde hij de verschillende platen en de schilders die ze vervaardigden. Ook het missaal en de vlag van de Cruythalle had hij voor deze middag kunnen lenen.

Tenslotte sprak apotheker C o p i n over het *Tin van de oude apotheek*. Spr. beperkte zich niet slechts tot het tin in de apotheek maar behandelde omstandig de tinnengieterijen, zonder rekening ermee te houden dat na hem nog een spreker op het programma stond. De president moest de laatste

spreker dan ook verzoeken zijn voordracht uit te stellen.

In de pauze werd thee aangeboden door de Koninklijke Brugse Apothekersvereniging.

Na een gezellige maaltijd liet Collega Vandevyvere het prachtig verlichte Brugge zien.

De volgende morgen werd een bezoek gebracht aan het Museum Gruuthuuse en de apotheek van Sint Janshospitaal, waar Dr Wittop Koning explicatie gaf bij de viziers en apothekerspotten.

Na een bezoek aan het Memling museum ging het gezelschap voldaan uiteen.

D. A. Wittop Koning.

Een avond gewijd aan de geschiedenis van de pharmacie te Parijs, op 17 September 1953

Ter gelegenheid van de XVe Assemblée van de Fédération Internationale Pharmaceutique vonden in de daartoe uitermate geschikte « Salle des Actes de la Faculté » in de « l'Ecole de Pharmacie » aan de « Avenue de l'Observatoire » op Donderdag 17 September 1953 verschillende vergaderingen plaats.

Om 6 uur begon de « Assemblée Générale » van de « Union Mondiale des Sociétés d'Histoire Pharmaceutique », waarin het Bestuur vergaderde met afgevaardigden van de aangesloten verenigingen uit de Verenigde Staten, Frankrijk, Spanje en de Beneluxlanden en waarnemers uit talrijke andere landen. Nadat de president Dr M. B o u v e t (Parijs) de vergadering geopend had, sprak D o y e n R. F a b r e, deken van de Ecole de Pharmacie, namens de Fédération Internationale Pharmaceutique een woord van welkom en de wens uit, dat deze manifestaties zouden bijdragen tot belangstelling voor de geschiedenis der pharmacie. Het rapport van de Secrétaire Permanent Dr P. H. B r a n s (Rotterdam) en van de Trésorier Dr D. A. Wittop Koning (Amsterdam) werden onder applaus goedgekeurd evenals het voorstel om de Vice-président Prof. Dr G.

Urdang vanwege zijn verdiensten voor het totstandkomen van de Union Mondiale te benoemen tot Erepresident. Toelating was gevraagd door: Società Italiana di Storia della Farmacia, Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie en de Société de l'Histoire de la Pharmacie de Yougo-Slavie. Deze werden onder applaus toegelaten. De afgevaardigde van Spanje deed het voorstel om artikel V van de Statuten zodanig te wijzigen, dat de Algemene Vergaderingen van de Union Mondiale in het vervolg in plaats van elke drie jaar, om de twee jaar zouden plaats vinden, om zodoende deze te doen samenvallen met die van de FIP. Met algemene stemmen werd dit voorstel aangenomen.

Vervolgens waren alle aanwezigen de gasten van de Société d'Histoire de la Pharmacie, die een maaltijd aanbood in het Restaurant à l'Alsacienne op de nabijgelegen Boulevard St. Michel.

Om kwart voor negen begon in de « Salle des Actes » de eerste plechtige zitting van de Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie, waarvan de zetel gevestigd is in Den Haag in het gebouw van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie. Bestuur en leden van de Académie droegen volgens de voorschriften van de Statuten het nieuwe insigne van de Académie op hun avondkledij, terwijl meer dan 250 belangstellenden de zaal vulden. Men zag afgevaardigden uit de Verenigde Staten, Zwitserland, Frankrijk, Spanje, Engeland, Duitsland, Nederland, België, Zweden, Oostenrijk, Yougo-Slavië, Italië en Israël.

De zitting werd, omdat de president Professor Urdang (Madison) door ziekte verhinderd was, geopend door de Vice-president G. E. D a n n (Kronshagen), die vervolgens het woord gaf aan de Secretaris-Generaal Dr P. H. B r a n s (Rotterdam) voor zijn rapport, waarin deze het tot standkomen van de Académie uitvoerig schetste en dankbaar gewag maakte van de steun ondervonden van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie. Het rapport van de penningmeester Dr D. A. W i t t o p K o n i n g (Amsterdam) werd gevolgd door een bespreking van de wenselijkheid om de geldmiddelen van de Académie te versterken. Nadat het lid L. V a n d e w i e l e (Gent) nog een voorstel dienaangaande had gedaan, werd een kleine commissie voorgesteld om de vorming van een « Conseil des Bienfaiteurs » voor te bereiden.

Het verzoek om medewerking bij de aanwijzing van de bekroonden met de *George Urdang Medal* werd door de vergadering goedgekeurd, waarna Professor Dr G l e n n S o n n e d e c k e r (Madison) het woord kreeg om de eerste *George Urdang Medal* uit te reiken aan Professor Dr J. A. H ä f l i g e r (Luzern) op de grond van diens verdiensten voor de geschiedenis van de pharmacie door zijn publicatie's en als directeur van de « Schweizerische Sammlung für historisches Apothekenwesen ». Daar Professor H ä f l i g e r verhinderd was naar Parijs te komen, werd de medaille aan de Secretaris-Generaal

ter doorzending overhandigd, terwijl de vergadering de wens uitsprak van het zenden van een telegram aan Prof. H ä f l i g e r en aan Prof. U r d a n g.

Vervolgens ging de zitting over in die van de *Union Mondiale des Sociétés d'Histoire Pharmaceutique* en waarin men na een inleidend woord van President Dr M. B o u v e t (Parijs) allereerst met aandacht luisterde naar de mededeling van Prof. Dr G. U r d a n g (Madison), voorgelezen door het lid E. H. G u i t a r d (Toulouse), als eerste in de reeks « Ce que l'Humanité doit à la Pharmacie », waarna Prof. Dr Ch. B e d e l (Parijs) sprak over *Berthelot*, als voorbeeld van een apotheker, wie de mensheid veer verplicht is. Als derde spreker gaf Dr M. B o u v e t (Parijs) een overzicht van de rol van de apothekers bij de uitvinding van lucifers en aanstekers, zijnde vuur van oudsher voor de mensheid onontbeerlijk. Dr P. H. B r a n s (Rotterdam) gaf in zijn voordracht « Les organisations mondiales d'histoire de la pharmacie » een overzicht van de wording en ontwikkeling van de beide wereldorganisatie's op dit terrein, waarbij hij liet uitkomen de verschillen tussen beiden: de Académie tel in elk land ten hoogste twee leden, de Union Mondiale daarentegen kent geen individuele leden, maar verenigt alle beoefenaars en belangstellenden van de geschiedenis der pharmacie over de gehele wereld door de samenbundeling van de verenigingen waarin deze zijn georganiseerd, waarbij de Union Mondiale enerzijds is aangesloten bij de Union Internationale d'Histoire des Sciences, een suborganisatie van de UNESCO, anderzijds aansluiting heeft verkregen met de Fédération Internationale Pharmaceutique, dus respectievelijk de hoogste historische en pharmaceutische instantie's.

Daarna nam Dr B o u v e t het woord in zijn kwaliteit van voorzitter van de Société d'Histoire de la Pharmacie om de in de vorige eeuw door de Munt geslagen « Médaille Parmentier » te overhandigen aan Dr P. H. B r a n s als blijk van erkentelijkheid voor hetgeen hij in het belang van de internationale samenwerking op het gebied van de geschiedenis van de pharmacie heeft gedaan, in het bijzonder bij de stichting van de Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie en de Union Mondiale des Sociétés d'Histoire Pharmaceutique.

De volgende dag brachten verscheidene deelnemers een bezoek aan het pharmaceutisch historisch museum in het gebouw van de Ecole de Pharmacie, waarbij zij werden rondgeleid door de heren G u i t a r d en B o u v e t.

Zonder twijfel heeft dit alles bijgedragen tot vermeerdering van de belangstelling voor de mooie geschiedenis van ons beroep, waardoor de geschiedenis van de pharmacie thans haar toekomende plaats zal krijgen, dank zij de prettige en vruchtbare samenwerking, die, door de vorming van de Section Historique in de FIP, is begonnen. Dr P. H. Br.

BOEKBESPREKINGEN

CARL LÖW — **Heinrich Emanuel Merck.** — Uitgave van E. Merck, Darmstadt, 1951, 218 blz.

Die Chemische Fabrik E. Merck — Darmstadt, Uitgave van E. Merck, Darmstadt, 1952, 78 blz.

De eerste publicatie die over Heinrich Emmanuel Merck, meestal Emanuel genoemd, die in 1827 zijn naam gaf aan een bedrijf, dat na 125 jaar zou zijn uitgegroeid tot firma met een wereldbekende naam, was bestemd om in 1944 te worden gepubliceerd, waaraan echter door de verwoesting van een groot deel van het bedrijf toen geen gevolg is gegeven. Deze Merck is echter als grondlegger van het bedrijf zo onafscheidelijk met de geschiedenis er van verbonden, dat men in de tweede publicatie, ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan der firma, zijn naam herhaaldelijk aantreft. Geboren in 1794, werd hij als leerling o.a. van Trommsdorf op 22-jarige leeftijd leider van de Engel-Apotheke in Darmstadt, die al sedert 1668 in het bezit van de familie Merck was. De belangstelling, die o.a. door Sertürners ontdekking van de morphine, voor de alcaloiden was gewekt, gaf Merck aanleiding deze stof op grotere schaal te gaan bereiden en deze ook aan de groothandelaren te leveren. De ontwikkeling van de organische scheikunde gaf nog meer nieuwe stoffen en de bereiding daarvan beschreef Merck in 1827 in een boekje getiteld: Pharmaceutisch-chemisches Novitäten-Cabinet. Naast morphine, kinine, strychnine en hunne zouten, bereidde hij santonine, veratrine, coffeine etc. Tijdens een cholera-epidemie in 1831 werden grote hoeveelheden chloorkalk bereid om als desinfectans te dienen, maar de productie hiervan, evenals kaarsen, stearine etc. werd prijsgegeven om zich te specialiseren op die van alcaloiden en dergelijke en het streven van de firma Merck om zo groot mogelijke zuiverheid te leveren leidde haast vanzelfsprekend tot de afdeling laboratoriumchemicalien en reagentia, waarvan in 1888 de eerste prijslijst met ca. 150 stoffen verscheen. Sedert 1887 verscheen Merck's Jahrbuch als publicatie van de firma, die feitelijk zelf eerst in 1890 met een specialité op de markt komt, het Pyoktannine, in 1900 het Perhydrol en in 1903 het Veronal en Magnesium Perhydrol, waarna het aantal snel toeneemt.

Dr P. H. BRANS.

K.M.C. ZEVENBOOM en Dr D.A. WITTOP-KONING — **Nederlandse Gewichten, Stelsels, IJkwezen, Vormen, Makers en Merken.** — 248 pag. en 16 atb. Uitgegeven met steun van het Genootschap voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Wiskunde en Natuurwetenschappen door het Rijksmuseum voor de Geschiedenis der Natuurwetenschappen (1953 — Mededeling No 86). Prijs ing. 6 gulden.

Door de steun van het Genootschap, dat 40 jaar bestaat, is hier een publicatie tot stand gekomen van een iJker als eerstgenoemde schrijver en een apotheker, bekend uit reeds vele historische publicaties, als tweede auteur. Het was te verwachten, dat beide schrijvers iets apparts zouden brengen

en het resultaat is dan ook een boekje, dat zo smakelijk vertelt over het ontstaan van maten en gewichten en het iJkwezen tot aan het metrieke stelsel, ons dan over het tot stand komen daarvan en de moeilijkheden bij de invoering in de Nederlanden na 1813 inlicht en daarna over het huidige Nederlandse IJkwezen, dat men éénmaal begonnen, het ineens wil uitlezen. Dit is wel de grote verdienste van de stijl van het boek, dat daarnaast baanbrekend werk doet, door afbeeldingen van de merken van de iJkers en kopergieters te geven, aan de hand waarvan men oude gewichtstukken doeltreffend kan determineren. Dat daartoe een medewerkster vele musea en collecties over Nederland verspreid moest afreizen, tekent de moeilijkheden bij de samenstelling van deze lijsten te overwinnen. Waar bij de gewichten het Gents, Luiks, Troois en Keuls gewicht wordt behandeld, is het boek ook daarom reeds voor Zuid-Nederlandse verzamelaars en historici van waarde.

Dr P. H. BRANS.

Nic. Aagaard SVERRE — **Et Studium Av Farmasiens Historie.** — Oslo, 1952 (Utgitt Pa Eget Forlag), blz. 467.

Deze breed opgezette pharmaceutische historiebeschrijving begint met de oudheid in Babylonië, China en Egypte om dan via de kloostergeneeskunde, de school van Salerno en het middeleeuwse handelsverkeer met geneesmiddelen te komen tot de periode van 1500 tot ca. 1800. Na Paracelsus en diens leerlingen volgt een beschouwing van de dispensatoria en pharmacopeën, in het bijzonder die van de Scandinavische landen. Sverre noemt voor Zweden de in 1686 uitgegeven Pharmacopoeja Galeno-Chymica Holmiensis, die ook voor Noorwegen gold. In Denemarken werd door de bekende geneesheer Bartholin, wiens naam nog in een anatomische benaming voortleeft, in 1658 uitgegeven het Dispensatorium Hafniense, dat behalve in Denemarken ook in Noorwegen gebruikt werd naast de Augsburgse Pharmacopee, totdat in 1772 de Pharmacopoea Danica I uitkwam. Vanzelfsprekend worden aan de kruidenboeken en aan Linnaeus ook de nodige aandacht gewijd.

Vanaf 1800 beperkt de schrijver zich meer tot Noorwegen en geeft een uitgebreid overzicht van de wetgeving, de tijdschriften en de apothekersorganisatie, maar daarnaast ook de pogingen om te komen tot één pharmacopee voor alle Noordelijke landen, het streven van de Fédration Internationale Pharmaceutique en de Pharmacopoea Internationalis. Dan volgt een historische beschouwing van de bij de bereiding van de geneesmiddelen gebruikte methodiek en van de verschillende geneesmiddelvormen als electuaria, emulsiones, clysmata, pillen en zalven, naast tabletten, injecties en ampullen. Tot slot bespreekt Sverre de opstandpotten en mortieren. Indien men de moeite wil nemen met behulp van een woordenboek zich te oriënteren, zal men bemerken, dat het boek een schat van gegevens bevat en niet uitsluitend over de Noordelijke landen.

Dr P. H. BRANS.

Apoth. Dr Wolfgang HAGEN HEIN (Essen) — **Illustrierter Apotheker-Kalender 1954**. Deutscher Apotheker-Verlag Stuttgart. 38 Abbild. 40 bladz., 17 x 24,5 cm. Pr. 6.80 DM.

Door de goede zorgen van Mevrouw C. A. van der Wielen-Huber verschijnt jaarlijks bij Drukkerij de IJssel te Deventer een apotheekskalender, die zich door kunstzinnige opzet, uiterlijk en prijs uitstekend leent voor het verspreiden onder onze patiënten, om zo op beschaafted wijze een jaar lang in hun huiskamers en kantoren de aandacht op de apotheek te vestigen.

Dr F. F e r c h l begon in 1925 met de uitgave van een geïllustreerde apotheekskalender meer met het doel in de huiskamers en kantoren van de apothekers zelf, de aandacht te vragen voor het schoons, dat de geschiedenis van de pharmacie in de ruimste zin te bieden heeft. Na 1939 verscheen de kalender niet meer en waar Dr Ferchl in 1952 overleden is, wordt deze nu voortgezet door Apoth. Dr Wolfgang-Hagen Hein. Op 38 platen treft men afbeeldingen aan van alles, wat op de geschiedenis van de pharmacie betrekking heeft: vijzels, standpotten en -flessen, oude apotheken, titelprenten, portretten, schilderijen, enz. Wanneer ook weer als vroeger, aan het niet-Duitse taalgebied voldoende aandacht wordt besteed, dan zal de kalender na de wand te hebben gesierd, ook nog een rijke bron van materiaal aan afbeeldingen betekenen kunnen voor allen, die zich voor de apotheek en haar geschiedenis interesseren.

Dr P.H. Brans.

Dr D. A. WITTOP KONING. — **Nederlandse Vijzels**. — Uitgeverij Davo, Deventer, 1953, 156 bladz., waarvan 42 geïll., formaat 17 x 24 cm. Pr. geb. linnen fl. 12.50.

Over vijzels zijn in pharmaceutische tijdschriften artikelen gepubliceerd, een enkel proefschrift is er aan gewijd en in werken over klokken- en bronsgietskunst wordt aan dit onderwerp wel aandacht geschonken. Collega Dr Wittop Koning heeft nu in een afzonderlijk boek de Nederlandse en Belgische vijzels besproken en hierbij vooral gelet op de versieringsmotieven zoals door Mevrouw M.M. Doorinck-Hocgenraad werd gedaan voor de vijzels die in Augustus 1952 te Zutphen waren tentoongesteld. Aan de hand van de versiering en de opschriften wordt beschreven de identificatie van niet gesigioneerde stukken. De vijzelgieters van Noord-Nederland, Nederlands Oost-Indië en het tegenwoordige België passeren, plaatselijk gerangschikt, de revue, waarna de opschriften worden besproken, verdeeld naar pharmaceutische onderwerpen, die met betrekking tot het huwelijk en die met spreuken of persoonsnamen samenhangen. Een chronologische lijst van Noord- en Zuid-Nederlandse vijzelgieters en hunne, vaak met elkaar verband houdende, familie's volgen dan, terwijl in de inleiding een overzicht wordt gegeven over de geschiedenis van de vijzels, de vorm en het gebruik, niet alleen bij de bereiding van geneesmiddelen in de apotheek.

Een niet onaanzienlijk aantal producten van

Noord- en Zuid-Nederlandse vijzelgieterskunst bevindt zich buiten deze gewesten en het is een goede gedachte geweest van de schrijver een samenvatting te geven in het Engels, Frans en Duits, die het pharmaceuten en kunsthistorici, die geen Nederlands kennen, mogelijk maakt hun vijzels te identificeren. Mogen zij allen, evenals recensent, het boekje met veel genoegen lezen en gebruiken.

Dr P.H. Brans.

Günther ROENNEFAHRT — **Geliebte Sonderlinge**. Zwanzig Bilder von Carl Spitzweg mit Versen von Günther Roennefahrt. — F. A. Herbig Verlagsbuchhandlung, Berlin-Grünewald. — 48 blz. — Pr. gecartonneerd DM. 4.20.

Dit schattige boekje bevat twintig afbeeldingen, waarvan één in kleuren (nl. de Alchemist), van schilderijen van Apotheker Carl Spitzweg (1808-1885). Bij ieder schilderij heeft G. Roennefahrt een passend gedichtje gevoegd en besluit met een eveneens in verzen gevat slotwoord «An die Leser» waarvan wij enkel volgende strophen willen aanhalen:

Es heisst: dem Meister recht zu danken
und seine Absicht zu verstehn,
der Welt, der lauten oder kranken,
besinnlicht einmal nachzugehn.

Es heisst: der Menschen kleine Schwächen
auch Fehler nicht zu übersehn
und niemals von der Oberflächen
verständnislos sich abzdrehn.

Van C. Spitzweg is destijds in de Apothekerkalender van de Ned. Mij t.b. der Pharmacie (1941) een gekleurde afbeelding van «De verliefde provisor» verschenen. Dit schilderij staat niet in dit boekje, echter wel een paar andere, waarvan het architectonisch kader er aan herinnert nl. «Späte Heimkehr» en «Honoratiore». Wij vinden er ook het zeer bekende «Der Bibliothekar», dat getuigt van zachte humor.

Wie van mooie dingen houdt zal deze herinnering aan een bekende kunstenaar, die tevens apotheeker was, gaarne bezitten.

P. V.

Harold N. MOLDENKE, Ph. D. Curator of the Herbarium New York Botanical Garden and Alma L. MOLDENKE, B. A. Biolog. Dpt. Evander Childs High School — **Plants of the Bible**. — The Chronica Botanica Co, Waltham, Mass. U.S.A. 1952. 95 afb. XX + 364 blz. — Pr. geb. 7 \$ 50.

Over de planten uit de Bijbel is enorm veel geschreven; ook in vroegere eeuwen. Het eerste samenvattende boek over Bijbelse planten werd reeds in 1566 geschreven door Levinus Lemmens (Lemnius) en in Moldenke's boek worden, afgezien van de geraadpleegde bijbeluitgaven, bijna 600 bronnen geciteerd.

De twee schrijvers (het echtpaar Moldenke) hebben twaalf jaar van ernstige en zeer kritische studie aan dit werk gewijd en geven ons een lange

lijst van geleerde genootschappen en specialisten die hen geholpen hebben op de vele grensgebieden, die met een dgl. studie moeten worden aangeraakt. Dat Harold N. Moldenke bijzonder geschikt was om dit boek te schrijven kunnen wij begrijpen als wij weten dat zijn vader Charles E. Moldenke een bekende Egyptoloog en kenner van de oudheid was, en er bovendien niet minder dan 9 leden van de geestelijkheid in zijn familie te vinden zijn. Moldenke is overigens een bekende en zeer goede botanicus die ook vulgariserend schreef b.v. over « American wild flowers ».

Zijn buitengewoon interessant boek gaat thans niet meer uit van oudere botanische voorstellingen, noch van verkeerde vergelijkingen met de florelementen van het land van de schrijver, zoals vroeger veelal het geval was, maar van een grondige kennis der flora van Palestina en haar ontwikkeling sedert de Bijbelse tijden. Het was L i n n a e u s die destijds aantoonde dat er bijna niets over de flora van Palestina bekend was en in 1747 zijn leerling H a s s e l q u i s t aanzette om een meerjarige reis naar Egypte en Palestina te ondernemen. H a s s e l q u i s t heeft ons daarover interessante boeken overgelaten en het is pas van af die tijd, dat wij van een ernstige studie der flora van het H. Land mogen spreken.

Het gebeurt nog te dikwijls dat wij voorstellingen uit Christus' tijd zien, waarop Agave's en Vijgen-cactussen worden afgebeeld, terwijl bij botanici voldoende bekend is, dat deze thans in het gehele Middellandse Zeegebied verspreide gewassen er « in illo tempore » zekerlijk nog niet (van uit Amerika) waren doorgedrongen. Er is dus botanische en tevens historische kennis toe vereist om te weten, wat in Bijbelteksten bedoeld kan geweest zijn en dat is niet altijd eenvoudig. Desniettemin zijn de schrijvers van mening dat er ten minste 230 soorten zijn, die destijds in het H. Land voorkwamen en in de Bijbel vermeld worden.

Met de beruchte appelen uit het Aards Paradijs kunnen zekerlijk niet de gewone appelen bedoeld geweest zijn, want die kwamen er destijds niet voor. Schrijvers maken het zeer waarschijnlijk, dat hiermede abrikozen bedoeld zijn. De doornenkroon, die Christus op het kruis droeg werd van takken van Zizyphus spina-christi gevlochten, een Rhamnacee-struikgewas dat overvloedig in het Kedrondal tiert. De « Leliën des velds » waarover destijds zoveel gediscussieerd werd, kunnen volgens Schr. Blauwe Hyacinthen (*Hyacinthus orientalis*) of de Witte Lelie (*Lilium candidum*) of zelfs Anemonen (*Anem. coronaria*) geweest zijn. Wij vinden er ook belangwekkende gegevens over de beroemde Ceders van de Libanon, over de « Rozen » uit de Bijbel (*Oleanders* of bergtulp?) over geneeskruiden, over specerijen, over de Bijbelse graangewassen, over olijven, vijgen, dadelpalmen, Johannesbroodboom, wijnstok, enz.

Het werk is bovendien zeer aardig geïllustreerd met oude platen en reproducties van tekeningen en foto's. Het is uitstekend gedrukt en ingebonden.

Wie zich voor geschiedenis, bijbelstudie en plantkunde interesseert ook als loutere liefhebber zal er veel genot aan beleven en over een moderne en ongeëvenaarde documentatie beschikken. P. V.

Albert COUVREUR, Pharm. — **La Pharmacie et la Thérapeutique au XVIIIe Siècle** vues à travers le Journal Encyclopédique de Pierre Rousseau à Bouillon. Tomes I et II. Thèse présentée et soutenue publiquement en 1953 devant la Faculté de Pharmacie de Strasbourg pour obtenir le grade de Docteur de l'Université (Mention : Pharmacie). — 2e Edition. — Vigot Frères, Editeurs, 23, rue de l'Ecole de Médecine. Paris 1953. — 900 pp. — Ing. Prijs niet aangegeven.

Dit lijvig werk behandelt op uitvoerige wijze de pharmaceutische betekenis van het in de jaren 1756 tot 1793 verschenen « Journal Encyclopédique » gesticht en opgesteld door P i e r r e R o u s s e a u. Dit tijdschrift verscheen halfmaandelijks op ongeveer 250 à 300 bladzijden en is in de meeste bibliotheken in volumina van 1000 bladzijden (2 maanden of 4 nummers) gebonden, zodat de schrijver ongeveer 230 delen van ong. 1000 bladzijden heeft moeten exciperen.

In zijn inleiding schetst hij eerst de periode 1756-1793 in de cultuurgeschiedenis en zet daarna uiteen wie P. R o u s s e a u was, wat zijn tijdschrift was en welke algemene betekenis dit heeft voor de Pharmacie.

Het eigenlijke proefschrift behandelt dan op systematische wijze alles wat in P. R o u s s e a u 's blad te vinden is in verband met de pharmacie. De indeling is als volgt : I. Pharmaceutische studievakken : materia medica, plantkunde, dierkunde, mineralogie, scheikunde, natuurkunde. — II. Pharmaceutische praktijk : wat las de apotheker ; zijn instrumenten ; zijn geheimmiddelen en spécialités ; mineraal water en badmiddelen ; schoonheidsmiddelen en parfumerie ; de apotheker in de nijverheid. — III. Pharmacologie : algemeenheden gevolgd van de verschillende behandelingen volgens de ziekte. Het werk eindigt met merkwaardige besluiten, een lijst van geraadpleegde werken en een alphabetische index van auteursnamen.

Onze collega A. C o u v r e u r, die met dit proefschrift de doctorstitel behaald heeft en op zijn leeftijd het aangedurfd heeft een dgl. tijdrovend werk aan te vatten, moet hiermee hartelijk worden gelukgewenst. Hij heeft thans in ieders bereik gebracht, wat anders in soms moeilijk te vinden bibliotheken verspreid lag en heeft ons aldus een zeer merkwaardige bijdrage geleverd tot de geschiedenis van de pharmacie en tot de cultuurgeschiedenis van de XVIIIe eeuw.

Alhoewel de systematische inhoudstafel en de alphabetische index van auteursnamen bepaalde opzoekingen mogelijk maakt, betreuren wij toch, dat het werk geen uitvoerige alphabetische index van onderwerpen bevat. Het boek zou aldus voor de historicus als werkmateriaal zekerlijk in waarde stijgen en het is nog niet te laat om een dgl. supplement te laten verschijnen.

Een tiental mooie platen illustreren het technisch zeer verzorgde en een keurig gedrukt werk, dat alle pharmacohistorici dankbaar in hunne bibliotheek zullen wensen op te nemen. P. V.

Prof. Dr h. c. Alwin MITTASCH. — **Döbereiner, Goethe und die Katalyse**, mit einem Titelbild und 24 Abbildungen im Text. — 1951. Hippokrates-Verlag Marquardt & Co, Stuttgart. — 62 bladz. Prijs ing. 4.50 DM.

Het is de Jenaer Professor Johann Wolfgang Döbereiner, die in 1823 het katalytisch aansteken van waterstof door platina ontdekte en Goethe is een der eerste geweest, waaraan Döbereiner zijn ontdekking mededeelde. De naam « katalyse » werd pas veel later, in 1835, door Jakob Berzelius ingevoerd.

Men weet dat Goethe eerst in de apotheek van Spielmann te Straatsburg kennis maakte met de chemie en dat hij zijn leven lang een zekere voorliefde voor deze wetenschap behield. Tot nu toe was echter zijn houding tegenover de katalytische proefnemingen van Döbereiner niet bestudeerd. A. Mittasch die zich zelf met katalyse heeft bezig gehouden en historisch zijn sporen verdiende o.m. met een geschiedenis der ammoniak-synthese, geeft ons in dit boekje een boeiend beeld van de persoonlijke betrekkingen tussen Goethe en Döbereiner. Er blijkt hieruit hoe hoog Goethe de beroemde chemicus schatte en hoe hij zich waarderd en aanmoedigend uitsprak over die edele en belangloze figuur. Het werkje bevat brieven tussen beide grote mannen en is aardig geïllustreerd, o.m. met tekeningen van Goethe betreffende D.'s proeven. P. V.

Prof. Dr med. & Phil., Dr h. c. Paul DIEPGEN — **Geschichte der Medizin**. Die historische Entwicklung der Heilkunde und des ärztlichen Lebens. I. Band. Von den Anfängen der Medizin bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts. Mit 29 Abbildungen. — 1949. Walter De Gruyter & Co. Berlin W 35. — 355 bladz. — Pr. geb. 18 DM.

Prof. Dr Diepgen houdt zich reeds 40 jaar bezig met de geschiedenis der geneeskunde en dit leerboek is niet zijn eersteling. Hij publiceerde van 1913 tot 1928 twee uitgaven van zijn geschiedenis der geneeskunde in 5 deeltjes en in 1925 te Münster « Zur Geschichte der Historiographie der Medizin ». In 1938 verscheen te Stuttgart zijn « Medizin und Kultur-Gesammelte Aufsätze » en in 1939 zijn « Das physikalische Denken in der Geschichte der Medizin », terwijl wij andere werken als zijn « Zur Frauenheilkunde der alten Welt » (München 1937) en tal van kortere tijdschriftartikelen onvermeld laten.

Dit eerste gedeelte van zijn nieuw leerboek bevat volgende kapitels: « Urmedizin, Medizin der Naturvölker, Volksmedizin », « Die Heilkunde bei den Kulturvölkern der alten Welt », « Die Medizin bei den Griechen und Römern », « Das medizinische Mittelalter », « Die Wende zur neuzeitlichen Medizin im

16. Jahrhundert », « Die Heilkunde im Zeitalter des Barock ».

Het werk eindigt met een 9 bladzijden lange literatuurlijst, een index van personen- en plaatsnamen en een alphabetisch zaakregister en is voorzien van interessante historische kaarten.

Het is een goed leerboek, dat ook als handboek ter raadpleging dienst kan bewijzen, maar is een beetje zwaar om lezen. Het is echter vrij van nationale éénzijdigheid en in de lijn der algemene cultuurgeschiedenis. De prestaties werden niet ingedeeld naar landen en naties, zoals de auteur overigens opzettelijk mededeelt.

Er volgt een tweede deel en geïllustreerde atlas als derde deel. V.

Prof. Dr P. DIEPGEN (Mainz). — **Das Analzäpfchen in der Geschichte der Therapie**. — George Thieme Verlag. Stuttgart. 1953. — 44 bladz. Pr. ing. 4.20 DM. mit 3 Abbild.

Prof. Diepgen, wiens « Geschichte der Medizin » wij hierboven recenseerden heeft deze studie aangevat op voorstel van H. Strobbe, directeur van de Firma C. H. Boehringer & Sohn (Ingelheim am Rhein).

Merkwaardigerwijze kan hij zijn geschiedenis van het zetkaarsje met de Assyriërs beginnen. Een tekst in spijkerschrift bewijst dat men in Babylonië en Assyrië pijnen van buik, benen en geslachtsorganen reeds met suppositoria behandelde. Maar onze Brusselse landgencot Frans Jonckheere heeft nog verrassender gegevens uit de 12de of de 13de eeuw vóór Christus gepubliceerd, steunende op een vertaling en interpretatie van de Papyrus Chester Beatty. Deze interessante mededelingen worden gevolgd van andere uit de Arabse geneeskunst der Middeleeuwen, uit de Latijnse geneeskunst der Middeleeuwen en uit het Renaissancetijdperk.

Daarna behandelt schrijver het suppositorium in de moderne geneeskunst de primitieve apparatuur en tot slot de zetkaarsjetherapie in de cellulairbiologische opvattingen van de 19de eeuw tot heden toe.

Het werkje is degelijk gedocumenteerd en vormt een ernstige aanwinst voor de geschiedenis van pharmacie en geneeskunde. P. V.

BERICHTEN

George Urdang Medal

Aan Professor Dr J. A. Häflicher uit Luzern werd de eerste door het American Institute for the History of Pharmacy ingestelde « George Urdang Medal » uitgereikt vanwege zijn verdiensten als schrijver van belangrijke historisch-pharmaceutische publicaties en in het bijzonder zijn werk als directeur van de « Schweizerische Sammlung für historisches Apothekenwesen ».

Medaille Parmentier

Als erkenning van de door hem bewezen diensten aan de internationale samenwerking op het gebied

van de geschiedenis van de pharmacie werd op 17 September j.l. door de Société d'Histoire de la Pharmacie te Parijs een « Médaille Parmentier » overhandigd aan Dr P. H. B r a n s uit Rotterdam, President van de Benelux-Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie, Secretaris-Generaal van de Academie d'Histoire de la Pharmacie en Permanent Secretaris van de Union Mondiale des Sociétés d'Histoire Pharmaceutique.

VARIA

Het wonderbaarlijke in de medicatie en de pharmacie van de XVIIIe eeuw (*)

door Apoth. A. Couvreur

De gezondheid is het kostbaarste goed van de mens en, zonder deze, heeft al het andere geen betekenis meer. Men hoeft er zich dus niet over te verbazen dat sinds de dageraad van zijn verblijf op aarde de mens alles heeft opgeofferd om ze te bewaren of ze te herstellen.

De geschiedenis van geneeskunde en pharmacie is een duizendjarige strijd tegen de ziekte. Vanaf hun empirisch begin tot hun huidige, nog steeds onvolmaakt stadium, gaat die strijd steeds voort.

Steeds bestonden er kwakzalvers, ook nu nog en wanneer de kwaal ernstig en ongeneeslijk is, stijgt hun succes, dat trouwens in evenredigheid staat met hun onkunde. Zelfs de mensen van het vak hebben er soms een handje van weg in de voorschriften, die de geneesmiddelen begeleiden « de pil te vergulden ».

Dit is het onderwerp van mijn voordracht: de beloften die niet kunnen ingelost worden en het opwekken van valse hoop, waaraan de zieken geloof hechten.

Dit wonderbaarlijke, dat ik het onwezenlijke zal noemen heeft niets te stellen met de wonderbare werkelijkheid van de vooruitgang van de echte wetenschap.

Ik wil hier enkel beroep doen op de « Journal Encyclopédique » te Bouillon verschenen in 1756 waarover ik reeds een eerste voordracht voor u hield.

Hierna volgen de voornaamste, omzeggens, ongeneeslijke ziekten en de middelen door de verbeelding en de onwetendheid er tegen uitgedacht.

Razernij.

Aan de honden een eierstruif van 3 eieren, sterk gezouten, negen morgenden, toegediend met de plant genoemd « Lievevrouwenbedstro ».

Mr de Buffon heeft het over een plant uit Siberië, de galitzinette, volgens de naam van de prins, die ze hem gezonden had.

De monniken van de koninklijke abdij van Savigny schrijven ook een soort struif voor met gehakte pimperl, met verbod fruit te eten en bier van lijsterbessen te drinken.

(*) Naar een Franse voordracht in de « Kring voor de Geschiedenis der Pharmacie in Benelux », op 15 April 1953 te Rotterdam.

Een zekere priester Chedet in December 80, schrijft een wonderzout van Seignette voor, gemengd met enkele druppels bloed van de gebeten persoon en wat mineraal kristal.

Een andere priester, Guillet in Januari 81 voegt er nog wat aan toe: het zout moet in witte wijn worden opgelost en de zieke moet hard lopen in open lucht om het geneesmiddel te doen doordringen in het bloed. Slechts éénmaal, bij een beet van een razende wolf, bleef het resultaat uit.

In April 62 wordt aangeraden: poeder van mannelijke oesters in het vuur verkoold in een halve zester witte wijn.

In Februari 72: een haar van het razende dier laten roosteren op een vuurschop en in een goed glas cider naar binnen zwelgen. Het gaat ook wel met een glas wijn.

Een andere remedie is een mengsel van verpletterde en fijn gestoten look met zout en de wortel van gestampte klis, als pleister op de wonde. Ook theriacum met een aftreksel van verschillende planten: salie, St Janskruid, grote ganzenbloem en schorseneer wordt aangeprezen.

Tandpijn:

Hiertegen bestaan talrijke remedies.

In het Journal van April 82: een aftreksel van de wortels van bertram en zevenblad met opium, kamfer en essentie van bilzenkruid.

In Januari 67: het opleggen van de vingers zonder meer. Dit wordt uitgeoefend door de Karthuizers van Vaucluse in Franche-Comté.

Een andere pater schrijft voor: 2 levende mollen in elke hand vasthouden, zonder ze te knijpen en wachten tot ze dood zijn. Dan de mollen koken. Er ontstaat aldus een soort deeg met een laagje vet. Dit vet aan handpalmen en vingertoppen wrijven en er 2 dagen oplaten. Doch vooral het magnetisme werd er tegen aangewend. Terwijl men zich door middel van een kompas naar het Noorden wendt, moet men de bedorven en ontstoken tand aanraken met de noordelijke pool van de zeilsteen.

In Augustus 66 schrijft iemand uit Königsberg dat de werkzaamheid van de zeilsteen uitgelegd wordt door de aanwezigheid van ijzer in het bloed.

Likdoorns:

Er een stuk in water geweekt brood opleggen, bedekt met een vloeipapier. Blootsvoets gaan tot het brood droog is.

Winterkloven:

Vet van vogeldarmen gemengd met urine en zout.

Brandwonden:

Een afkooksel van groenkool in reuzel.

Melkkorst:

Een afkooksel van wilde driekleurige viooltjes in melk.

Dauwworm:

Een sopje van fijn verbrijzelde kreeften gekookt in het waterbad met tot poeder gemalen adders. Alles binnenzwelgen.

Hoofdschurt:

Levende padden in een pot zetten, herhaalde ma-

len boven een hevig vuur houden, tot ze goed uitgedroogd zijn. Tot poeder wrijven. Het hoofd van de zieke insmeren met varkensspek, bestrooid met het poeder. Dan een varkensblaas er op leggen en alles op het hoofd vastbinden met een doek.

Pokken :

Onlangs de inenting bestaan er verschillende remedies : een schorseneerdrankje, aderlaten, bestrijken met azijnhoudend water. Ook het opleggen van hemden doorweekt in een afkooksel van zwavelpoeder, van elk evenveel.

Zenuwen :

Het slaapwandelen is zeer in de mode. In Juli 62, is er een burger uit Rouen, die bij het slaapwandelen alle vragen beantwoordt, zelfs in het Grieks en het Indisch.

Een jong meisje uit Breslau, zingt en bespeelt een muziekinstrument in haar slaap en andere wonderlijke gevallen meer.

Stijfkramp :

Beveressentie of geest van het gewei van een barnsteenkleurig hert.

Vallende ziekte :

Na purgatie, de eerste 9 dagen van Mei de gal van reekalf in honing.

Jicht :

Vossen- of addersolie of menselijk vet, maar dit laatste mag niet garstig zijn.

Tuberculose :

Een gezondheidsgelei uit aardappel- en zetmeel. Andoornsap. Een Karmeliet kent een remedie uit het Oosten : een afkooksel van wijnruit op het einde van de maand afgesneden en gemengd met aloë. Een servet ermee doordrenken. In acht plooiën leggen en op de borst dragen tot ze versleten is.

Kanker :

Onnodig te onderstrepen dat hier eveneens zonderlinge behandelingen werden voorgeschreven. Kanker werd trouwens verward met kliergezwollen, scheurbuik en bepaalde venerische ziekten.

Meest werd gebruikt dolle kervel soms te samen met nachtschade en bilzenkruid. Soms huiden van pas gevilde padden, liefst gedurende de honds-dagen.

Voor kanker aan de borst witte room en honing, gemengd met roggebloem. De uitbrandmiddelen hebben allen als voornaamste ingrediënt rattenkruid of zelfs kopergroen.



Er is nog spraak van een fontein die de tanden pijnloos en zonder zinking laat uitvallen. Kwik laat de plaats vinden, waar een kind verdrongen is.

Jicht wordt behandeld door een sopje uit de uitwerpsels van een geitenbok, die steeds aan het bed van de zieke moet vastgebonden zijn.

In April 81 verschijnt er een artikel over Cagliostro. Hij geneest alle hopeloze gevallen en beschikt over gewichtige scheikundige remedies. Een man door de artsen opgegeven en die behept was met koudvuur heeft hij genezen door het toedienen van

een vocht, dat hun heftig deed transpireren. Daarna werd hij op een diët van geitenmelk geplaatst, nadat onder het voer van de geiten zekere geneesmiddelen gemengd waren.

De man heeft er enkel enige teenkootjes bij ingeschoten.

Er wordt verondersteld dat Cagliostro in het bezit van het levenselixir was. Hij weigert verder ieder honorarium.

In Juni 81 volgen nog wat nieuwtjes over Cagliostro. Bij de prinsessen van Nassau en Württemberg heeft hij maar eventjes de pols gevoeld en heeft dadelijk de diagnostiek van inwendige ziekten gesteld. Hij heeft zelfs, met succes, de juiste dag van iemands dood voorspeld wanneer hij een bepaald laxeermiddel in een hostie niet wou innemen. Dit was ook nog voor andere personen het geval. Het eigenaardige was dat al deze personen zich welvarend voelden en daarom weigerden de remedie in te nemen.

In 84 treffen wij er een brief aan over de wonderlijke instelling van Dr Graham : de Gezondheidstempel. Dit is een treffend voorbeeld er van hoe ook reeds in die tijd de mensen konden overbluft worden.

Op het dekstuk prijken de beelden van Venus, Minerva en Juno. Er onder opschriften als : De tempel van de Gezondheid ; Het geluk van de armen. Dan een standbeeld van Esculaap. Gewapende mannen bewaken de ingang, terwijl het entrée-geld 6 pond bedraagt.

Zohaast men zijn voet op de eerste trede van de trap zet, begint er ergens heerlijke muziek te spelen terwijl de zoetste reuken u omgeuren. Aldus treedt men de leeszaal binnen waar de arts referaten houdt om de onvruchtbaarheid te keer te gaan, al heeft hij zelf nooit een kind gehad. Hij neemt geen blad voor de mond, wanneer hij het heeft over die delen van de anatomie.

Het inwendige van de tempel is een feeën-paleis met bloemenkransen, kristal en verguld of verzilverd schitterend metaal.

De muziek zet in. Na lezing van een voordracht worden de aanwezigen onthaald op een elektrische schok, door middel van een geleider verborgen onder de tapijten op de bankjes. Dan verschijnt er uit de vloer van de zaal een geest, die aan de arts een vocht overreikt, waarna beide verdwijnen. Ook de godin van de muziek is van de partij. Door middel van kunstmagneten kan de arts zowel de droefgeestigheid als de al te uitgelaten vrolijkheid genezen.

Dat zijn allemaal toch maar bijkomstigheden. Het bijzonderste is : een prachtig opgemaakt bed met geborduurd damast op 4 spiraalzuilen uit kristal vol bloemenkransen in verguld metaal. Mits 50 Louis zorgt Dr Graham er voor dat zowel jonge als oude echtelingen nog een spruit op hun naam zullen krijgen.

Dit is het « hemels bed » en telkens wanneer men het bestijgt begint er een aangename muziek te spelen.

Wanneer wij thans de XVIIIe eeuw verlaten en aan onze tijd denken moeten wij toegeven dat het wonderbaarlijke niet helemaal verdwenen is. Er bestaan vooreerst zogenaamde wondermiddelen van wie men alle heil verwacht en er bestaat ook het misbruik van werkelijke wondere remedies, zoals de penicilline en de anti-biotica.

Pharmaceutische kennis in Oud-Babylonië

In het gebied tussen Tigris en Eufrat bestond ongeveer 4000 jaar voor onze tijdrekening een hoogstaande cultuur. De historie van het oude Mesopotamië is gecompliceerder dan die van Egypte, dat zich onderscheiden heeft door een zeker isolement. De Soemeriërs hebben ca 6000 jaar geleden het Zuidelijk deel van dit gebied bezet; de eerste bloei-periode duurde van ca 3000 tot 2400 voor Christus en concentreerde zich om de stad Ur. Tot ons gekomen cultuurelementen uit die tijd zijn o.a. het eerste schrift, de kalender en de verdeling van de cirkel in 360 graden. Daarop volgde de Soemerische-Acadische periode 2400 tot 1900 v. Chr., gekenmerkt door het gebruik van koperen gereedschap, het gebruik van zilver als voorloper van het geld, de stichting van Babylonië etc. Bekend uit deze periode is ook het wetboek van Hammoerabi, die leefde van ongeveer 1955 tot 1913 v. Chr. Casieten en Hittieten drongen daarop in het land binnen. Assyrië vormde weldra het laatste bolwerk van het Mesopotamische rijk; het stond onder Asurnasirpal II (884 tot 860). In zijn dagen voerde men ijzeren wapens in, die de minder soliede bronzen zwaarden vervingen. Centrum dezer cultuur was Niniveh. Het was in deze dagen dat India de katoenteelt invoerde en dat koning Senakwerip de eerste botanische tuin en de eerste dieren tuin stichtte. Niniveh is verwoest door de Scythen, maar de geschiedenis van Oud-Mesopotamië is bewaard in de vorm van kronieken van gebakken klei. Koning Asurbanipal II verzamelde nl. een hele bibliotheek van met spijkerschrift beschreven tafels klei, met een samenvatting van geschiedkundige feiten, wetenschappelijke kennis van volks-gebruiken (anno 688-625).

In de jaren 604-562 v. Chr. bouwde Nebucadnezar een nieuwe Babylon op met rondom zijn paleis de beroemde hangende tuinen, waar ook geneeskrachtige planten zijn verbouwd. In 549 v. Chr. maakte Cyrus door de verwoesting van Babylon een einde aan het Assyrisch-Babylonische Rijk. De bewoners van Mesopotamië hadden een magisch-religieuze opvatting van het leven. Het bloed beschouwden zij als drager van alle levensfuncties en dientengevolge was de lever voor hen het meest belangrijke orgaan, waarin alle fundamentele levensprocessen zich concentreerden.

De meest belangrijke ziekten uit die tijd waren dysenterie, typhus, diverse oogziekten, de malaria, de lepra, bronchitis, longontsteking en vallende ziekte. Volgens het Wetboek van Hammoerabi maakte het voorkomen van « bennoe » en « siptoe » bij slaven, die men had gekocht, het koopcontract ongel-

dig — volgens de beschrijving heeft men hier te doen met vallende ziekte en melaatsheid. Als oorzaak van ziekte beschouwde men het binnendringen van een boze geest of duivel; voortekenen, voorspellingen en horoscopen deden opgeld.

De diagnose kwam tot stand op een voor onze begrippen zonderlinge wijze; de « baroe » of voor-spellers onderzochten de lever van tot dat doel geslachte offerdieren en leidden daaruit af, aan welke ziekte de patiënt leed. Aan het consult, de waarzeggerij en het orakel gingen gebeden, louteringen met wierook en het gebruik van melk, bier of wijn vooraf. De vraag, waar het om ging, werd op schrift gesteld en het kleitablet voor het afgodsbeeld neergelegd; vervolgens werd het dier geslacht; de ingewanden en de lever werden centimeter voor centimeter onderzocht en elke bijzonderheid in de vorm of in de aangehechte aderen kon aanwijzingen geven. De minder bedeelde klassen gebruikten i.p.v. een offerdier een druppel olie in een kom water of het vlammetje van een olielamp; ook de standen van de sterren waren daartoe voldoende, hetgeen de bouw van waarnemingsposten op hoge punten noodzakelijk maakte.

De eerste geneesheren.

Niet met zekerheid valt te zeggen, wanneer in Mesopotamië de eerste geneesheren verschenen. Herodotus schrijft in de 5de eeuw v. Chr., dat er nog geen dokters waren; de Soemeriërs hadden de gewoonte hun zieken voor de deur van hun woning te zetten, om het de voorbijgangers mogelijk te maken om adviezen te geven. Maar in het wetboek van Hammoerabi komt omstreeks 2000 v. Chr. al een voorschrift voor inzake het honorarium van geneesheren bij diverse operaties. Bovendien is er in het Wellcome Museum een dokterszegel van omstreeks 3000 v. Chr. en ook het Louvre heeft zulk een zegel, 700 jaren ouder. Aangenomen moet worden, dat de geneeskunde zo oud is als de Soemerische beschaving zelf.

Het is moeilijk werk geweest om te ontcijferen welke geneesmiddelen in de oude Soemerische recepten zijn bedoeld, vooral omdat deze teksten later in een semietische, syrische of hebreeuwse taal zijn overgezet, d.w.z. in talen, die een veel rijker vocabulaire hebben dan het Soemerisch.

Campbell Thompson publiceerde in 1924 en 1925 een uitstekende vertaling van een aantal spijkerschrift-recepten en identificeerde 250 plantaardige, 120 minerale en 180 uit het dierenrijk afkomstige medicamenten; later gaf hij een soort pharmacopeia of receptarium uit, met de naam van het assyrisch-babylonische medicament en de naam van de ziekte er achter.

Bij de geneeskrachtige planten dacht men aan de geestenverdrijvende invloed van de maan; derhalve werden vele kruiden bij maanlicht geplukt en in het donker bewaard. Er bestond volgens historici reeds in het jaar 2000 v. Chr. in Sippeer een straat, waar de verkopers van kruiden en geneeskrachtige planten woonden.

Zij kenden de mosterd, de galnoot, het zoethout,

de lupine, de terpentijn, de zonnebloem, de jeneverstruik, de myrte, de tamarinde, de granaat, de knoflook, de ui, de sla, de komkommer, de kalebas, etc. En gommen en harsen waren myrrhe, wierook, benzoë, barnsteen, ponax-gom, asa-fetida, galbanum, pijnhars en hars van de spar. De Arabische gom heette bij de Soemeriërs «dadance»; zij zijn er de ontdekkers van en kenden vier kwaliteiten: de inheemse, twee ingevoerd uit Kanaän en een vierde, afkomstig van de Afrikaanse kust. Zij gebruikten olijf-, palm- en cederolie en nog vele andere, o.a. tegen verstui-kingen en tegen hoofdpijn. (Olijfolie met bier ge-bruikten zij tegen kaalheid en warme olie bij oor-pijn was ook al aan de Assyriërs bekend — 2500 jaar geleden.)

Tussen vele minder belangrijke kruiden springen enkele zeer waardevolle in het oog, nl. het nieskruid (Helleborus), het bilzenkruid, de alruin, de Indische hennep en de opium, hetwelk zij toen al als pijnstillend middel gebruikten.

Dierlijke producten werden in de geneeskunde zeer veel gebruikt, d.o. de gal van varkens, koeien, geiten, schorpioenen en slangen — en trouwens ook van de mens. Vetten bezigden zij van praktisch alle bekende dieren, incl. de hagedis; ook pasten zij het bloed, de excrementen, de urine, etc. toe in allerlei ingewikkelde recepten. De doppen van struisvogel-eieren werden gebruikt tegen nierstenen en het speeksel van de mens, zelfs van zieken, werd aan-bevolen tegen hoofdpijn.

Ook onder de minerale stoffen hebben de Soeme-rische medici verschillende goede treffers gemaakt; zo bv. het gebruik van zwavel voor huidziekten en van aluin, waarvan zij de ontdekker zijn. Verder pasten zij koper, pyriet, zwavelarsenicum en anti-monium toe, alsmede zout, ijzeroxyden, salpeter, kwikzilververbindingen, asfalt en andere natuurlijke bituminen.

Soemerische instrumenten.

Typisch Soemerisch is het gebruik van buisjes van koper of van riet voor het inbrengen der medica-menten in de lichaamsholten. Zo injecteerden zij bij oorpijn en «lopende» oren op de vierde dag van de behandeling, na voorafgaande rookbehandeling, met behulp van een buisje verpoederd aluin in het zieke oor en ook de neus en de andere lichaams-openingen werden op deze wijze behandeld.

De beroking was een typisch Soemerische behan-delingswijze, die zich via de Arabieren en de Span-jaarden tot in onze dagen heeft gehandhaafd en in de aerosologie weer een nieuwe moderne gedaante heeft gekregen. Als hygiënische en therapeutische maatregel liet men patiënten de rook inademen van jeneverstruik, sabina, laurier, paardehaar en lams-wol. Bij borstkwalen — die in Soemerië veel voor-kwamen — gebruikt men inhalaties van thijm en andere planten, die daartoe in een aarden pot wer-den gekookt. Men bezigde daarbij een buis met een

trechtervormige verwijding voor het opvangen der dampen.

De Soemeriërs waren ook bekend met het ge-bruik van de mortier en de vijzel; tot dusver werd de uitvinding van deze nuttige gereedschappen toe-geschreven aan de Egyptenaren, maar het is twijfel-achtig of de eer niet toekomt aan de Soemeriërs, want men heeft deze instrumenten ook in de ruïnen van Ur gevonden.

De meeste geneesmiddelen werden toegediend in de vorm van een drankje, maar bij de bereiding daarvan speelden magische handelingen een rol; zo staat er achter verscheidene recepten: «leg u gedurende de nacht onder de stralen der sterren te rusten» of «in te nemen in conjunctie met die en die ster» — kennelijk astrologische adviezen.

Zetpillen en lavementen werden in oud-Mesopo-tamië veelvuldig gebruikt; bij gonorrhoea, die er vrij veel voorkwam, werden de medicamenten met een dunne koperen of bronzen buis in het lichaam inge-voerd. Als draagstof gebruikten zij water, koe- of geitenmelk, een biersoort met de naam Kwas, azijn en wijnen, waarvan ze er verschillende kenden: druiven-, dadel- en suikervijn. Ook bezigden ze honing. Voor oogziekten gebruikten zij gestremde melk als draagstof; hierin werd het medicament uitgewreven om tenslotte met de vinger of met een bronzen spatel in het zieke oog te worden gebracht.

Aderlatingen zijn vermoedelijk onbekend geweest, maar het veroorzaken van brakingen met behulp van een veertje en geneeskrachtige badkuren wor-den nauwkeurig beschreven.

In de tot ons gekomen Soemerische recepten kom-en praktisch nooit de maten en gewichten voor, hoewel zeer krachtig werkende stoffen en zelfs ver-giften werden gebruikt; de toxicologie heeft in Soemerië niet de betekenis gehad, die ze in Egypte had, maar uit een brief voor een koning van een Assyrische medicus blijkt, dat hij een gevaarlijk medicament eerst op zijn giftigheid getest heeft door het toe te passen op een reeks slaven. Die hadden dan het voorrecht eventueel voor hun koning de dood in te gaan...

Anders dan in Egypte, waar de geneeskunde em-pirisch en rationeel werd beoefend, was zij in Oud-Mesopotamië magisch en religieus georiënteerd. Er was een god van de pestilentie, Negrul genaamd; symbolisch werd de godheid weergegeven door een vlieg. De god der geneeskunde daarentegen heette Nizazoe en het slangetje, dat nog heden het em-bleem is van de medische stand, vindt men in aller-lei Soemerische kunstwerken terug als het teken van deze godheid. Het is dus niet Griekenland, maar het oude Mesopotamische rijk, waaraan wij dit teken te danken hebben.

L. Blas, Conocimientos farmaceuticos en la antigua Mesopotamia. — Monitor de la Farmacia, 20 Au-gustus 1952. G.D.L.M.

(Chem. en Pharm. Techn., 8e Jg., Nr 18 — 15-53).

NIEUWS VOOR DE LEDEN

Propharma te Haarlem zond op verzoek van Dr Wittop Koning de prentenreeks «Historische Gasthuizen in België», uitgegeven door de firma Boehringer te Ingelheim aan de Nederlandse leden toe. De firma Sandoz te Bazel zond eveneens aan de Nederlandse leden een exemplaar van 't tijdschrift «Freunde der Schweizer Keramik» toe waarin veel pharmaceutisch aardewerk voorkomt. De firma Hofmann Laroche zal een serie kaarten met afbeeldingen van fraaie apothekerspotten toezenden zodra de serie geheel aan de artsen toegezonden is. De firma Ciba te Bazel stelde een aantal exemplaren van het Nederlandse Ciba tijdschrift dat zoals bekend niet langer uitgegeven wordt ter beschikking van de leden. Verzoeken om toezending te richten aan Dr D. A. Wittop Koning, Overtoom, 83, Amsterdam.

De voorraad is gering, en lang niet alle nummers zijn aanwezig. Er zal getracht worden via de Belgische importeurs de bovengenoemde publicaties ook voor de Belgische leden beschikbaar te krijgen.

BOEKBESPREKINGEN

Herbert MÜLLER-HESTER. — *Wegbereiter der Deutschen Pharmazie.* — *Von den Anfängen bis zur Gegenwart.* — 1952. Deutscher Apotheker-Verlag, Stuttgart. — 127 bladz. — Pr. gecarton. 12,50 DM.

Dit historisch overzicht geeft een beeld van de prestaties van apothekers en andere uit de apothekersstand afkomstige wetenschappers en vorsers, die als «wegbereiders der Duitse pharmacie» door de schrijver beschouwd worden. Het wil duidelijk maken, wat de mensheid aan de pharmacie verschuldigd is. De indeling is klassiek-chronologisch: Oorsprong van de Duitse apothekerkunst, 14e, 15e en 16e eeuw (iatrochemie van Paracelsus), 17e eeuw

met Stahl's phlogistontheorie, 18e eeuw, tijdperk van de grote Duitse chemicus C. W. Scheele, 19e eeuw, tijdperk der zelfstandige pharmacie en 20e eeuw, de moderne pharmacie. In een bijgevoegde tijdstafel staat een alphabetische lijst van Duitse uitvindingen en ontdekkingen met jaartal en naam van de ontdekker of uitvinder.

Het werk is vlot geschreven en bevat in een kort bestek buitengewoon veel historische gegevens zowel van scheikundige als van biologische (botanie en pharmacognosie) aard. Het beperkt zich echter tot Duitsers en is niet vrij te pleiten van een zeker Duits nationalisme, wat reeds uit de titel en onderwerp kan blijken. Als documentatie kan het echter warm worden aanbevolen.

P. V.

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE
KRING VOOR DE GESCHIEDENIS DER PHARMACIE IN BENELUX

Bureau / Bestuur :

Président : Dr. P. H. Brans, Rotterdam	President
Vice-Président : A. Couvreur, Brussel	Vice-President
Secrétaire : Apoth. L. Vandewiele, Gent	Secretaris
Trésorier : I. Etienne, Verviers	Penningmeester
Administrateur : Dr. D. A. Wittop Koning, Amsterdam.	

Membres d'honneur / Ereleden :

Dr. M. Bouvet, président de la Société d'Histoire de la Pharmacie, Paris.
 Prof. Dr. D. Rafael Folch y Andreu, président Sociedad Espanola de Historia de la Farmacia, Madrid.
 Prof. Dr. J. A. Häfliger, président Intern. Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie, Luzern.
 Prof. Dr. G. Urdang, director American Institute of the History of Pharmacy, Madison (Wisc.) U.S.A.

Membres Donateurs / Ondersteunende leden :

A. P. B. (Algemene Pharmaceutische Bond / Association Pharmaceutique Belge), Brussel.
 Kon. Ned. Mij ter Bevordering der Pharmacie, 's-Gravenhage.
 Association Pharmaceutique de la Province de Liège.
 Departement Amsterdam van de K.N.M.P.
 Departement Noord Brabant van de K.N.M.P.
 Departement Gelderland van de K.N.M.P.
 Departement Rotterdam van de K.N.M.P.
 Syndicat des Pharmaciens Luxembourgeois.
 N. V. Handelmaatschappij L. I. Akker, Rotterdam.
 Etabl. Biergon, Liège.
 Etabl. du Bled, Brussel.
 Etabl. de Bournonville, Brussel.
 N. V. Kon. Pharm. Fabr. v/h Brocades, Stheeman en Pharmacia, Amsterdam.
 N. V. Amsterdamsche Chininefabr., Amsterdam.
 Etabl. A. Couvreur, Brussel.
 Etabl. Cusi, Brussel.
 Etabl. Gepharma, Brussel.
 P. Hahmes, Maastricht.
 Etabl. Herman-Labor, Brussel.
 N. V. Hoechst Holland, Amsterdam.
 Laboratorios del Norte de Espana, S. A. de Masnou, Barcelona.
 N. V. v/h B. Meindersma, 's-Gravenhage.
 Etabl. Mijnhardt—Mon Cœur, Antwerpen-Mortsel.
 N.V. Handelsmij Nedigepha, Amsterdam.
 N.V. Onderlinge Pharmaceutische Groothandel, Utrecht.
 N.V. Organon, Oss.
 N.V. Pernivita, Vlaardingen.
 Fa. K. F. Peters, Amsterdam.
 N.V. Philips-Roxana Pharm. Chem. Ind. « Duphar », Amsterdam.
 N.V. Chemicalienhandel Rathkamp & Co., Djakarta.
 (kantoor in Nederland te Amsterdam).
 Etabl. Roche, Brussel.
 C. N. Schmidt, Amsterdam.
 N.V. Dr. Willmar Schwabe, Zaandam.

Cotisation / Lidmaatschap :

Membres et membres donateurs — Leden en ondersteunende personen :
 f 8,— (100 fr. Belg.) par an, per jaar.
 Sociétés, institutions donatrices — Ondersteunende verenigingen, instellingen, instituten, etc. f 25.— (300 fr. Belg.).